

432

XIT

Экзот Хамнов

ДУРДОНА

У32
X17

ЁҒУБ ХАИМОВ

ДУРДОНА

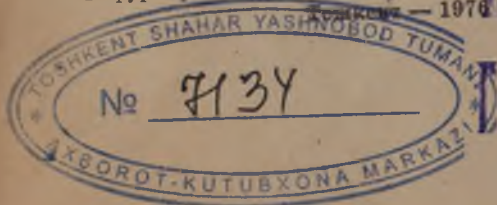
ҚИССАЛАР,
ҲИКОЯЛАР,
ХОТИРА

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат қўшмаоти

Тошкент — 1976

№

7134

Уз
X 17

X $\frac{70303-99}{3 - \text{Доп} - 76}$ Доп-76

ДУРДОНА¹

БИРИНЧИ БОБ

I

Министрнинг оддий жиҳозланган кабинетида министр билан Умидов суҳбатлашиб ўтиришибди.

— Ана шунақа, ҳурматли Аҳмад Умарович,— деди министр ниҳоят,— менинг ўринбосарим ўртоқ Алексеев Мирзачўлдаги қолоқ совхозга фақат сизни юборишни каттиқ туриб талаб қилмоқда. Бунда у, албатта, сизнинг Қизилқумда орттирган бой тажрибангизни назарда тутаятган бўлса керак. Хўш, шунга нима дейсиз?

Умидов бу саволга дарҳол жавоб беролмади. Министр унинг бу хилда сукут қилишидан демак, рози бўлса керак, деган хулосага ҳам келмади. Аксинча, Умидовнинг авзойидан, у ҳар тарафлама ўйлаб-чамалаб кўраётгандир деб, хурсанд бўлди ва ўзича: «Албатта «етти ўлчаб, бир кесгани маъқул» деган фикрга келди.

Умидов бир оздан кейин шундай деб жавоб қилди:

— Умумий иш манфаати нуқтаи назаридан агар министрлик шу қарорга келган бўлса, мен бу ишончни оқлашга ваъда бераман.

Суҳбат анчага чўзилди. Ҳатто иш вақти ҳам тугай деб қолди.

Министр маслаҳат ва насиҳат тариқасида уқтириб деди:

— Шунинг назарда тутингки, ўртоқ Умидов, Мирзачўл ҳам худди Қизилқумдек бир чўл-сахро. Аммо ҳар бир чўлнинг ўзига хос хусусият ва табиати бўлади. Сиз ўзингиз ишлаб келаятган совхозда чорвачиликни

¹ Бу қисса Малик Раҳмон билан ҳамкорликда ёзилган.

тегишли даражада ривожлантиришга муваффақ бўлдингиз. Шу совхозда эса, негадир, бу соҳада мушкул аҳволга тушиб қолдик. Сизни бу совхозга ўтказиш билан, тез орада уни ўпирилишдан олиб чиқасиз деган умиддамиз. Ёрдам тўғрисида мутлақо хаёлингизга ҳам келтирманг. Аммо ҳар нарсада сизларга кўпроқ диққат-эътибор берамиз.

Умидов министрнинг ҳамма гапларига рози бўлди ва: «Ишни яхшилаш учун шахсан менга тўла ишонч билдирилиши ва яккабошчилик керак» — деган илтимосни қўйди.

Умидовнинг бу гапи негадир министрга ёқмади. У стулдан вазмин қўзғалиб оғир тин олди, сўнг дераза олдига бориб, ўйга толди. Бундай ишонч ва яккабошчилик ҳуқуқи берилса, Умидов одамларга ўз зарбини ўтказмасмикан, деган фикрни хаёлидан ўтказди. Мабодо шундай бўлса, бундан асосий ишга зарба етмасмикан? Умидовнинг илтимосига аниқлик киритиш учун министр унга «коллектив раҳбарлик принципи масаласи қандай бўлар экан?» деб савол ҳам бермади. Ахир Умидов узоқ йиллардан бери совхоз директори вазифасида ишлаб келяпти-ку. Бир оз сукутдан сўнг министр шундай савол ташлади:

— Сиз ўз режаларингизни гапириб бера олмай-сизми?

— Менга билдирилган зўр ишонч ва яккабошчилик билан иш тутганим сабабли Қизилқумда ишлар тез юришиб кетган эди. Албатта, бу кўнглимга тўғри келган нарсани қилавераман деган гап эмас. Партия раҳбарлиги, коллектив энг илғор кишиларга, планларнинг бажарилишига суяниши лозим — мен бутун раҳбарлик фаолиятимда ана шуларни асос қилиб оламан, — жавоб қилди Умидов.

Умидовнинг жавоби министрнинг ҳамма шубҳаларини тарқатиб юборди ва у деди:

— Фақат ва фақат шундай бўлиши керак. Аммо одамлар масаласида ниҳоятда эҳтиёт бўлиб иш тутиш лозим. Мирзачўл одамлар билан ҳазиллашишни ёқтирмайди. Одамларнинг тарқалиб кетишига сира йўл қўйманг. Демак, сизни Мирзачўлга олиб янглишмабмизда, а?

Шундай қилиб, Умидов якка ўзи оиласиз, Мирзачўлга қараб йўл олди.

«Қуш учса қаноти, одам юрса оёғи куяди», «борса келмас», «боши ҳам, охири ҳам йўқ...» деб ном олган Мирзачўл ҳақида халқ кўплаб афсоналар туқиган. Унинг жазирама иссиғи, ҳувиллаб ётганлиги, инжиқ табияти шундай аталишига сабабчи бўлган.

Лекин халқ бу «борса келмас» чўлда ўтроқ яшаб қолиб, тўқ-фаровон ҳаёт кечирishi асрлардан бери орзу қилиб келарди. Бунга асос ҳам бор эди. Бир замонлар Сирдарё шимол-шарққа қараб оқарди, шунда Мирзачўл гуллаб-яшнаган ўлка эди. Аммо дарё ўзанини ўзгартириб, бошқа ёққа оқа бошлагач, жазирама иссиқда ҳамма нарса қуриб-қовжираб кетди. Одамлар очликдан қирилиб кетди. Гуллаб-яшнаган водий қақраган чўл-биёбонга айланди.

Ўтмишда бу чўлдан кўп фотиҳлар қон тукиб ўтганлар. Маккор Қутайба ибн Муслим беҳисоб бегуноҳ одамларнинг қонини тукиб, Сирдарё сувини ҳаёт учун эмас, балки ўлим учун сарфлаган. Чингизхоннинг юз минглаб суворийлари Мирзачўлни яксон қилиб ўтган, у халққа ер-сув беришини асло хаёлига келтирмаган. Халқ даҳшат ва зулм остида қирилиб кетаверган. Қаерда зулм бор қон оқади, қаерда меҳр бор сут оқади, деганларидек, хон ва беклар халқнинг орзу-умидлари рўёбга чиқишига сира йўл қўймаганлар. Улар одамларни зўрлик билан ҳайдаб келиб, чўлда карвонсаройлар қурдириб, канал қаздирганлар. Шу йўсинда Чиноз-Жиззах орасида бир неча бекатлар қурилган. Аммо чўл ҳамон чўллигини қилаверган, одамларнинг нияти рўёбга чиқмаган.

Бора-бора бу жойлардаги ариқ ва каналлар қуриган, уй-жойлар хонавайрон бўлган.

Шунга қарамай, халқ ноумид бўлмади. Чунки Мирзачўл ерлари серҳосил эканлигини ва бу ерларга фақат сув чиқариш кераклигини у яхши билган. Фақат сувсизликдан бу чўлнинг чанги осмонга ўрлаб, пешанасини шўр босиб ётарди.

Бунинг устига чўлда йўлнинг йўқлиги дард устига чипқон эди. Ҳатто одам тусмоллаб қадам ташлашга ҳам қўрққан. Дайди шамол кеча-кундуз тинмай, қум

барханларини у ёқ-бу ёққа кўчиргани-кўчирганди. Го-
ҳо қутурган кучли шамол дастидан борлиқни қум бу-
лутлари қоплаб, худди зулмат тун чўкканга ўхшарди.
Тармселдан қум ва шўр босган ерларга қадам босиб
бўлмасди.

Айниқса шўр бу чўлнинг бошига битган бало эди.
Шўрни йўқотиш учун одамлар узоқ йиллар бош қо-
тирганлар.

Хуллас, ўтмишда бу машаққатли иш ҳеч кимнинг
қўлидан келмаган эди.

Бу чўлу биёбонларга жон киргизиш учун матонат-
ли халқнинг темирдек бикир қўллари керак эди. Ўз
халқи, Ватани йўлида пешана тери тўккан жойдагина
халқ рушноликка чиқади. Совет Ватани озод ва меҳ-
натсевар халқлар ватанидир. Советлар даврида, улуғ
Лениннинг Декрети билан Мирзачўлни тиз чўктириш
учун умумхалқ юриши бошланди.

Партиянинг чақириғи ва қалб амри билан қақраган
чўлни гуллаб-яшнаган ўлкага айлантириш учун бепоён
мамлакатимизнинг турли томонларидан одамлар кела
бошлади. Коммунистик партия хўжаликларга раҳбар-
лик қилиш учун ўзининг энг яхши ўғил ва қизларини
бу томонга юборди.

Бинобарин, маълумотли, тажрибали, жангларда ва
меҳнатда тобланган агроном Аҳмад Умарович Умидов
ҳам Қизилқумдан Мирзачўлга шу мақсадда юборил-
ган эди.

Умидовнинг жиддий қиёфаси суҳбатдошига унинг
ақлли одамлигини кўрсатиб турарди. Умидов кўп га-
пирмас, саволларга қисқа ва лўнда қилиб жавоб бе-
рарди. Масалани тўғри ҳал этишдаги унинг қатъиятли-
лиги барча ходимларни ниҳоятда хурсанд қиларди. Уни
доим ишлар оқсаб қолган жойдангина топиш мумкин
эди.

Ибрат кўрсатиб ходимларни ортидан эргаштириш —
унинг одати эди. Кўз ўнгида доим партия ва давлат ва-
зифаси: одамларни қўриқ ерларни ўзлаштиришга
сафарбар этиш, йирик чорвачилик хўжалиги бунёдга
келтириш, мўл-кўл гўшт-сут етиштириш вазифаси кўн-
даланг бўлиб турарди.

Аммо совхозга келгач, ишлар ҳадеганда юришиб
кетавермади. Бир томондан, чўлнинг инжиқликлари
Умидовнинг ишига раҳна солаётган бўлса, бошқа то-

мондан эса айрим шахсларнинг зимдан қилаётган хийла-найранглари белга тепди.

Айрим ғаламислар директор амалга оширмоқчи бўлган тадбирларга туғаноқ бўлдилар. Совхозда бундай ёмон ниятли кишилар бармоқ билан санарли эди. Улар фақат ўз шахсий манфаатлари йўлида совхозга қинғир йўллар билан келиб қолган эдилар. Халқ «Шатроқ бузоқ подани бузади» деганидек, бундайлар совхоз ишининг олға силжишига тўсқинлик қилардилар.

Бу хилдаги ярамас одамларнинг тиллари узун, қулоқлари доим динг бўлиб, улар бош агроном Шокировга суяниб иш кўрардилар. Улар доим Шокировнинг хизматига камарбаста, унинг кўнглини овлашар, унга лаганбардорлик қилишар, қўйинг-чи, унинг арзандалари эди. Шокиров ҳам бу дангаса, такасалтанг ва текинхўрларнинг сирларини доим хаспўшлаб келарди.

Ишчан одамнинг совхозга раҳбар бўлиб келиши Шокировга ёқмади. Умидов билан дастлабки учрашганидаёқ у билан ҳазиллашиб бўлмаслигига, уни алдаб, лақиллатиб бўлмаслигига кўзи етди. Унинг талабчан раҳбар эканлигини, топширилган ишнинг ижросини доимо текшириб туришини Шокиров бир неча марта кўрди. Аммо Шокировда бундай сифатлардан асар ҳам йўқ эди. Унинг назарида планлар расмий бир ҳужжат бўлиб, уларнинг бажарилиши учун ўзи ҳам жон куйдирмас, ходимларни ҳам сафарбар этмасди. Унинг ўзига хос иш услуби бор эди: чўлдан нимаики унса, шунга шукур қилиб, қорнини силаб ётаверарди. Чорвадорлар ем-хашак етишмаяпти деб шикоят қилса, чўл қийинчиликларини пеш қилиб, доим сувдан қуруқ чиқишга уринарди. Ботқоқлик, ерларнинг шўрлиги, бегона ўт босганлигини баҳона қилиб, одамларни лақиллатарди.

Умидов совхозга директор бўлиб келганидан сўнг Шокиров одамларни «хўжа кўрсин»га ҳимоя қилиш йўлини тутди. Чўлнинг ўзига хос қийин шароитида одамларнинг ишлаши оғир деган баҳонани ўйлаб топди. Ходимларга ғамхўрлик қилган бўлиб, ҳар куни Умидовнинг олдига оғир вазифалар қўяверди, тўғри келган жойда унинг ҳақида ғийбат гаплар тарқатди. «Янги директор ҳали чўлнинг қийин шароитини узоқ ўрганади, одамлар ҳали-вери қийинчиликдан қутула олмайдилар шекилли» деган бўҳтон гаплар тарқатди,

У Умидов билан суҳбатлашган вақтда ўзини унга совхоз ишларининг ипидан-игнасиғача биладиган одамдек қилиб кўрсатишга уринарди. Шокиров номигагина катта тажрибага эга кимса ҳисобланса-да, лекин ундан маънили бирон фикр чиқмасди.

Бир куни у ўз башарасини очиб қўйди. Воқеа бундай бўлган эди. Унинг бир неча лаганбардорлари бозорга боришмоқчи бўлишади. Бунинг учун улов керак эди. Машиналар ҳосилни ташир, тракторлар эса ер ҳайдар ва кечки экинларни йиғиб-териб оларди. Шокиров механикка билдирмай, тракторчига ишлатилиши ман қилинган прицеппи тиркаб, одамларни бозорга олиб боришни буюради. Умидов прицепга чиқиб олган одамларни кўриб қолиб, уларни дарҳол тўхта-тишга буйруқ беради. Буни эшитиб қолган Шокиров жанжаллашиш ва обрўсини сақлаб қолиш учун дарҳол Умидовнинг олдига келади. Умидов ўз гапида қаттиқ туради, Шокиров ҳам қайсар эчкидек бўғини тираб туриб олади.

— Эҳ-ҳе, сендақа директорларнинг кўпини кўрганмиз! «Уроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир!..» Ҳалитдан ҳукмининг ўтказмоқчи-я! Бу ерда сенинг айтганинг кетмайди, оғайни... Бу ерни чул-сахро дейдилар. Бу ернинг ўзига хос шарт-шароити бор! Шуни билиб қўйки, сен ўзингни сув деб билсанг, мен бу ерда ариқман, сендақалар сувдек оқиб кетаверади, мен бўлсам доим ариқлигимча қолавераман.— Шокиров бу гапларни сенсираб, удағайлаб айтди-да, кабинет эшигини тарақлатиб ёпиб чиқиб кетди. Ғазаб билан кўчага чиқди. Бу ерда уни кутиб турган бир тўда ҳамтововқларни унинг авзойини кўриб, чурқ этмай унга эргашишди, нарироқ боргач, ижикилаб суриштира бошлашди. Шокиров эса, ҳамон ғазаб-ла одимлар, одамларнинг саволларига жавоб бермасди.

Улар ариқ бўйига келиб тўхташди. Шунда Шокиров тилга кириб, Умидов билан ораларида бўлиб ўтган гапларни сўзлаб берди. У қўлларини пахса қилиб, башарасини турли мақомга солиб гапирарди. Унинг ҳаракатларини деразадан кузатиб турган директор, одамларни ўзига қарши қайраётганини фаҳмлади. «Ким ҳақ, ким ноҳақ эканини ҳали кўрамиз!»— деб қўлларини бигиз қилиб идора томонга қараб удағайлаётган одамларни директор кўрди.

Умидов бу ишнинг оқибати нима бўлишини сабр-тоқат билан кутди. Шокиров бўлса одамларни қоп-хуржунлари билан прицеpleri тракторга ўтқазиб, бозорга жўнатиб юборди: «Баҳузур бориб бозор-ўчарларингни қилиб келаверинглар. Иш бўлса қочмас. Директорга ўзим жавоб қиламан!..» деди.

Улар йўл-йўлакай идора томонга назар ташлаб: «Мана, директорнинг қўлидан бир пуллик иш келмади-ку!» дейишди.

Шокиров эса, гердайиб: «Менинг айтганим бўлди-ку» деб бўз отга минди-да, далага эмас, ўз қишлоғига қараб йўл олди.

Умидов чуқур ўйга толиб, бийдек далага тикилиб қолди... Агар бир ой ичида раҳбарлар ўртасида шунчалик келишмовчилик бўлса, бориб-бориб нима бўлади? Ҳозир эса куз пайти, ҳар дам ғанимат, кечга бориб нима бўлишини эрталаб айтиш қийин. Наҳотки Шокировнинг ҳосил учун бели қайишмаса?.. Ахир табиат шошириб қўйяпти-ку!..

Куз ҳар доим яхши келавермайди: дам қаттиқ шамоллари, дам ёгингарчиликлари билан одамларни шошириб қўяди. Ҳосилни йиғиб-териб олиш, қишга тайёргарлик кўриш учун фурсат етишмайди. Миришкор деҳқон табиатнинг инжиқликларини назарда тутиб, эси борида этагини ёпиб олади. Ерларни шудгор қилади, бинокорлар эса тезроқ турар жойларни битказадилар, чорва учун иссиқ ва қулай молхоналар қурадилар. Шундай долзарб пайтда совхознинг бош агрономи Шокиров бригадир, бўлим бошлиқлари ва механикнинг юзига оёқ тираб, одамларни бозорга жўнатиб юборди. Директорнинг «Кеча кечқурун топшириқ бериш вақтида нега бу нарсa назарда тутилмади?» деган саволига у: «Хўжаликда ҳамма нарсани олдиндан айтиб бўлавермайди-да, ўртоқ Умидов»,— деган мазмунда жумал жавоб берди.

Директорнинг: «Сиз бу аҳволда бригада ва машиналарнинг иш суръатини пасайтириб юборасиз-ку», деган гапига, у оғиз купиртириб: «Сен директор бўлсанг ҳам, хўжалик ишларини тушунмайсан, хўжалик юритиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди», демоқчи бўлди-ю, лекин ўзини босиб, кўз олайтириб қўйди.

Шокировнинг директорга нисбатан қилган бу муо-

маласида ҳеч қандай асос йўқ эди. Ёш жиҳатдан қараганда, Шокиров олтмишга кирай деб қолган, Умидов ҳам эллик бешдан ошган эди. Бутун гап уларнинг табиатлари ҳар хиллигида эди.

Умидов тўсатдан совхозга раҳбар этиб тайинланган шахс эмасди. Директор хўжалик ишлари билан танишган дастлабки кунларда ўзининг қаерларда ишлаганлигини қисқача бўлса-да, агрономга сўзлаб берганди. У кетмон чопиб юрган вақтларидаёқ агроном бўлишни орзу қилар, бунинг учун табиёт ва биология ўқитувчиларидан кўп маслаҳатлар олади, комсомол йўлланмаси билан Ўрта Осиё пахтачилик-ирригация институтига киради. У ҳар йили ёзда тажриба ўтказиш учун Мирзачўлга, Далварзинга келиб турган эди. Фордзон¹ орқали тор изли темир йўл билан очиқ платформада чўлнинг одам топмас, узоқ-узоқ ерларига ирригация тармоқлари чиқариш учун борганлари ҳали эсида. Қалин дўсти Александрни Далварзин чўлида қорақурт чақиб ўлдиргани сира-сира эсидан чиқмайди. Қорнида майда қизил доғлари бор бу заҳарли қуртнинг номи турли мамлакатларда ҳар хил аталади. Осиёда уни «қора ажал», Америкада «қора ўргимчак» дейишади. Чўлнинг жазирама иссиғи, чанг аралаш қуюн шамоллари, қорақурт ва чаён-илонлари ўспирин Умидовнинг кўнглини ердан, деҳқончиликдан сира совутолмади. Унинг ерга тушган ишқи чўлни унумдор ерларга айлантиришга ундади. У ишлаганда ҳам, ҳамма жойда эскича усулда эмас, балки янгича, ерларни маҳсулдор қилишнинг илмий сирларини яхши билиб олиб ишлаш кераклигини кўнглига жо қилиб ишлади.

Институтни тамомлагандан кейин уни янги тузилган колхозлардан бирига раис қилиб юборадилар. Бу бор-йўғи қирқ гектар ери, бир араваси ва икки жуфт ҳўкизи бор колхоз эди. Деҳқонларнинг унга берган нақазлари ҳали-ҳали эсида. Улар ёш раисларига: «Ҳаётимизнинг асоси бўлган она еримизни сенга ишюниб топширяпмиз. Уни кўз қорачиғидай асра! Уни унумдор қилиш йўлларини қидириб топ. Якка хўжалик деҳқонлар коллектив хўжаликнинг афзаллигини кўриб қўйишсин», — деган эдилар.

¹ Бир изли темир йўлда очиқ платформани паровоз эмас, балки «фордзон» трактори тортиб юрар эди.

У вақтларда Умидовнинг ўзига яраша билими бўлса-да, техника йўқ, ҳамма ишлар қўлда бажариларди: гўнгни далага қопларда ташиб чиқиб, қўлда сочи-ларди.

Умидов тез орада бу колхознинг ишларини йўлга солиб юборгач, партия чақириғи билан Қизилқумга бориб, катта бир совхозда бригадир бўлиб ишлай бош-лади.

Шокиров Умидовнинг гапларини ҳайратланиб тинг-лади. Оғир чўл шароитида Қизилқум совхозини гулла-ган воҳага айлантирганлигини эшитди. Умидов чўл қаҳрамонлари ҳақидаги афсонани ҳам ўша ерда эшит-ганини гапириб берди. У ўзининг энг яқин ёр-биродар-ларини чўл-саҳро билан курашда жонбозлик кўрсата-ётган афсонавий қаҳрамонлар сафида кўргандек бўл-ди. Қизилқум одамни беҳузур қиладиган гармселлари, отандек қизиган қумлари билан меҳнатсевар инсон-нинг меҳрини ердан совутолмади, на гилтош, на шагал, ва на оҳак қатламлари Қизилқумни гуллаб-яшнаган диёрга айлантиришга азми қарор қилган одамларнинг йўлига тўғаноқ бўлолмади. Умидов шу шароитда уч йил ишлаб, мусобақада ҳар доим ғолиб чиқишга ҳара-кат қилди. Сўнгра уни ўша совхозга агроном, кейин-роқ эса бош агроном қилиб тайинладилар. У совхозда икки йил ишлагач, Улуғ Ватан уруши бошланиб қол-ди. Шунда у ўз жонажон ишини ташлаб, кўнгиллилар сафида фронтга кетди. У Улуғ Ватан уруши фронтла-рида меҳнат аҳли бунёд этган бойликларни фашист йиртқичлар топтаганини, экинларнинг алангаси кўк-ка ўрлаганини ўз кўзи билан кўрди. Умидов уруш охи-ригача кўп фронтларда сиёсий ходим бўлиб ишлади. Кўрсатган хизматлари учун кўкраги орден ва медаллар-га тўлди.

Улуғ Ватан урушида совет халқи ғалаба қозонди. У ўз севган иши — совхозга қайтмоқчи бўлиб турганда, область партия комитети уни район партия комитетига секретарь қилиб юборди. Бу масъул вазифада у уч йил ишлаб, ажойиб ташкилотчи, қишлоқ хўжалиғи сирла-рини яхши биладиган ва уни халқ, партия иши билан чамбарчас боғлаб олиб бора оладиган моҳир ходим эканлигини амалда кўрсатди.

Ниҳоят, илтимос устига илтимос қилаверганидан сўнг, уни Қизилқумдаги кўп тармоқли катта совхозга

директор қилиб юбордилар. Қизилқум шароитида иш-лашнинг кўзини яхши билган Умидов чорвачилик би-лан деҳқончилик ишларини моҳирлик билан бир-бири-га қўшиб олиб борди. Натижада, бу икки тармоқ одам-лари бир-бирисиз ҳаёт кечири олмайдиган бўлиб қо-лишди. Мўл-кўл сут етиштирилди, ҳар йили гўшт-ту-хум топшириш плани ортиғи билан бажарилди. Нати-жада Қизилқум совхозини «Мойкўл» деган ном олишга муваффақ бўлди. Бир қанча ишчиларнинг кўкраклари-да орден ва медаллар ярқиради. Умидов Ленин ор-денни билан тақдирланди.

Умидовни эндиликда ўз совхозини миқёсида амалга оширилаётган ишларнинг ҳажми қаноатлантирмай қўй-ди. У хўжаликларнинг иш усуллари билан танишишга қарор қилди. Шу ниятда у мамлакатимизнинг марказий шаҳарлари — Москва, Ленинград ва Украина, Бело-руссия, Кавказ ва Болтиқ бўйи республикаларига икки марта бориб келди. Бу ерлардаги совхозларнинг дала ва чорвачилик ишлари комплекс механизация ва авто-матизация қилинганини, маишхўр лавлагикор ва макка-жўҳорикорларнинг қандай қилиб мўл ҳосил етиштира-ётганликларини, илгор фермалар хўжаликни илмий асосда қандай қилиб рентабеллаштираётганликлари-ни кўрди, уларнинг тажриба ва маҳоратларини ўрга-ниб қайтди. Умидов бу ерлардан олган бой тажриба-сини совхоз ҳаётига татбиқ этди. Бу тез орада ўз сама-расини кўрсатди. Совхоз ишчилари дала ва фермалар-да ишлар енгиллашиб кетганлигидан раҳбарларидан миннатдор бўлишди.

Умидов сира тиниб-тинчимасди, меҳнатни тобора енгиллаштириш йўлларини излади. Унинг олдида феъл-атвори ҳар хил одамлар келиб турарди. Уларнинг баъ-зиларидан ўрганди, баъзиларига ўргатди, баъзиларига насиҳат қилиб, тўғри йўлга солиб юборди, баъзиларини кўриб жаҳли чиқди. Аммо у одамларга қаттиқ ишонар, қилвирлик йўлга ўтганларга шафқат қилмасди.

Умидов ўша йиллари механизацияга жон-жаҳди билан қарши турган баъзи кишилар ҳақидаги яна бир воқеани Шокировга сўзлаб берди. Бу воқеа бир колхоз даласига илк бор трактор кирганида юз берганди. Уми-дов тракторчининг ёнига ўтириб, далага чиққанида, қишлоқ имоми бошлиқ бир гуруҳ ёвуз ниятли киши-лар бақириб-ҳайқириб унга ҳамла қилган эдилар:

— Ҳой мусулмонлар! Огоҳ бўлинглар, булар шайтон арава билан еримизни булғатяпти! Келинлар, бу алвасти араванинг овозини ўчирайлик!..

Умидов билан тракторчи тракторнинг хосиятини жон куйдириб тушунтиришса-да, ҳеч ким уларнинг гапига қулоқ солмади. Жоҳиллар мушт ўқталиб бақирдилар, уларга ёпишдилар.

— Бу иблис араванг еримизни гиёҳ ҳам битмайдиган қилиб қўяди! Йўқот бу шайтон аравангни!— деб айюҳаннос солишди.

Умидов бўш келмади. Юзлари тимдаланган, у ер-бу еридан қон оқаётганига қарамай тепаликка чиқиб:

— Халойиқ, шошмай туринглар. Бунинг ишини кўринглар, ёқмаса, майли, даладан чиқариб ташланглар,— деди.

Тракторчи дарҳол рулга ўтирди. Трактор ерни палахса-палахса қилиб ағдарди. Буни кўрган одамларнинг дами ичига тушиб кетди. Улар фитначиларни даладан ҳайдаб юбордилар.

Ҳикояни эшитиб ўтирган Шокировнинг аъзойи бадани терлаб кетди. Унинг эсига шунақа бир воқеа тушган эди: қулоқ ўғли Шокиров ҳам бир вақтлар техникага тиш тирноғи билан қарши турган, коллективлаштириш учун жонбозлик кўрсатган кўпгина фаолларнинг ёстигини қуритган эди. У бу қилиғини ҳеч кимга билдирмай келарди. Бу воқеа уни қаттиқ қийнар, уни эсласа аъзойи бадани жимирлаб кетарди.

Умидов бой тажрибага, ўткир билимга эга бўлса-да, ҳар доим «ер билишдан аввал, одам тани» деган нақлга амал қиларди. Гоҳо айрим бригадир ёки агрономлар йўлдан адашса, уларни дарҳол тўғри йўлга солиб юборарди. Аммо бригадир ёки бошлиқ бўлиб олиб, ўзини йўқотиб қўядиган, қўл учидагина ишлайдиган одамларни сира ёқтирмасди. Ўз ваъдасининг устидан чиқмайдиган, айбини бировларга тўнкайдиган кишиларга ҳам ҳуши йўқ эди. Тракторчининг иш нормаси пасайиб кетса, айбони ремонтчига қўядиган, суғориш графиги бузилса, сув танқислигини баҳона қиладиган одамларни ҳам иқи суймасди.

Шокиров гап давомида Умидовнинг одамларни яхши биладиган кучли раҳбаргина эмас, балки қишлоқ хўжалигини ҳам аъло даражада биладиган киши экан-

лигини пайқаб, ўз ёғига ўзи қовуриларди. Унинг буй-нини тезда қайириб ташлашни кўнглига тугиб қўйди.

Орадан бир оз вақт ўтар-ўтмас директор билан агрономнинг ораси қаттиқ бузилди. Албатта, бунинг сабаблари бор эди. Бир куни Умидов унга ўз шахсий ҳаётига, совхоз ишига доир бир неча саволлар берди: «Нега сиз раҳбар сифатида марказий посёлкада яшамасиз? Нега Мирзачўлнинг янги очилган ерида, совхознинг бир чеккасида эскича қишлоқ солдирдингиз?..»

Шокиров Умидовнинг бу саволларига анчагача жавоб бера олмади, кўзларини лўқ қилиб Умидовга бақрайиб тураверди. Умидовнинг нур ёғилиб турган юзи, ингичка қора мўйлови, кенг пешана ва жингала сочи қиёфаси шу тобда Шокировга жуда хунук кўриниб кетди. Ана шу суҳбат асносида улар орасидаги муносабат кескинлашди. Шокиров гапни чўзмасдан: «Қариндош-уруғлар кўп, совхозда эса жой етишмайди» деб қалтагина жавоб қилди.

Ҳақиқатда аҳвол бундай эмасди. Гарчи совхозда ҳаммага уй-жой етишмаса-да, лекин доимий ишчиларга жой топиларди. Эски қишлоқ эса янги, социалистик қиёфадаги қишлоқнинг ҳуснини бузиб турарди; бу қишлоқда на тўғри кўча ва на адл ариқлар, на довдарахт бор эди, у ер-бу ерда учрайдиган лой девор уйлар кишининг кўнглини ғаш қиларди. Бу уйларнинг томларига қўшни совхознинг ғўзапоялари босилган, деворларига эса таппи ёпилганди. Молхоналар бузилиб кетганди. Бўрибосар итларнинг дастидан қишлоққа на кундузи ва на кечқурун одам йўлай олмасди. Аммо бу қишлоқ тўғон бошида жойлашган бўлиб, ерлари унумдор эди.

Шокиров вакиллар келиб безовта қилишидан чўчиб, одамлардан, марказдан узоқда яшарди. У «қимирлаган қир ошар» қабилида иш тутар, унга на ёз ва на кўзнинг фарқи бор эди. Доим имиллаб ишлаш унинг одати эди. Гарчи у деҳқончиликда кўнлар йилларни боқиш-ни яхши билса-да, бунга ўзи амал қилмасди. У ҳар йили экин экишни кўкламда ум-тўрт кун кечиктирар, ҳосилни кеч кўзда йиғиштириб оларди. Йиғиб олинган ҳосил кечалари далада қолиб кетар, яхлаб қолар, ёки бир қисми илдизиди чириб кетарди. Бу масала ҳар сафар директор иштирокида ёки партбюрода муҳокама

қилинганида, Шокиров тутуриқсиз баҳоналарни рукач қилиб, сувдан қуруқ чиқишга уринарди. У айбни ишчи кучи етишмаслигига, транспорт танқислигига, тўсатдан тушиб қолган совуққа тўнкарди.

Кундан-кунга совхозга ишга келувчиларнинг сони ортиб борди. Аммо улар орадан бир-икки ой ўтгач, Шокировнинг дастидан ишни ташлаб кетишга мажбур бўлардилар. Унинг камчилиги ёки хатосини кўрсатган одам совхоздан кетишга мажбур бўларди.

Шокиров файзи йўқ, бўйи паст, заҳар кимса бўлиб, кўзлари доим чақчайиб турар, бировга ёмонлик қилишдан роҳатланарди. У қишин-ёзин телпак кийиб юрар, «телпак қишда совуқдан, ёзда иссиқдан сақлайди» дерди. Қишда эса хоҳ қор, хоҳ ёмғир ёғмасин, пальто устидан сариқ плаш кийиб оларди. Йил бўйи кирза этиги оёғидан тушмас, отдан тушиши билан қамчинини этиги қўнжига тиқиб оларди. Одамларнинг гапини бўлиб: «маълум, равшан» деб, аниқ бир жавоб қилмасди. Бўхтон қилишга устаси фаранг бўлиб, доимо атрофида лаганбардорлари гирдикапалак эди. Баъзан одамларга ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ заҳрини сочар, койир, ҳар аҳтимолга қарши деб «қўйнига доим тош солиб» юрарди.

У пиёда юришни ёқтирмас, совхознинг «Гордий» лақабли бўз отини миниб юрарди. Бу отга у ҳар ойда совхоздан ем-хашак олиб, хашак ғамларди.

Умидов совхозга келгунга қадар шу иш давом этаверди. Куни кеча бухгалтер Шокировга энди сизга совхоздан ем-хашак берилмайди, деди. Бундан ташқари директор «Шокиров миниб юрган от кимники» деган сўраганини ҳам шама қилди. Бундай жиноий иш учун Шокировни ҳам, бухгалтерни ҳам жавобгарликка тортираман, деганини ҳам айтди.

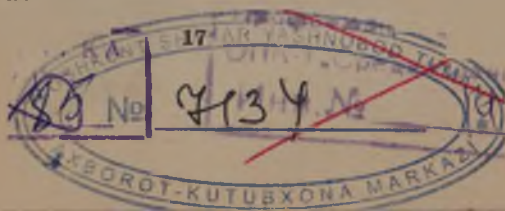
— Кўрдингизми? От минадиган сизу менга гап тегаяпти, — койиниб деди бухгалтер Шокировга.

Шокиров бухгалтерни хафа қилгиси келмади. Фақат, «Бу ҳақда директор билан ўзим гаплашаман», деб қўя қолди.

Бир куни Шокировнинг табиғатига кириб, мулойим оҳангди:

— Аҳмад Умарович, мен билан ишламоқчимисиз ўзи ёки йўқми? — деб сўради.

Умидов эса:

— Сиз билан ишламай, ким билан ишлайман? — деди. — Хуш, узи нима гап? — деб сўради.

— Унда очигини айтинг, нега менга чуқур қазиб юрибсиз?

— Қанақа чуқур?

— Нега менинг қишлоғимни йўқотмоқчи бўляпсиз.

— Қанақа қишлоғингизни? Ҳали сизнинг шахсий қишлоғингиз ҳам борми?

— Узингизни соддаликка олманг, ўртоқ Умидов. Гап нима ҳақда кетаётганини жуда яхши билиб турибсиз. Эсингиздами, бир вақт отимга ем-хашак ҳам бердирмай қўйгандингиз. Нима, хўжаликларни пиёда айланайми?

— От масаласига хўжаликни айланишни тиқиштирманг. Иккиси икки хил масала, — деди Умидов.

Бош агроном бўла туриб директор йўқлигидан фойдаланиб, совхоздан от ўмаришга ҳақи йўқлигини айтди. Воқеа мана бундай бўлган эди. Ветеринар врач, отбоқар ва зоотехник (ҳозир улар совхоздан кетиб қолган) бундан икки йил муқаддам акт тузиб, бўз отни қоқиниб оёғи синганга чиқаришган. Кейин гўё отни сўйиб, гўштини сотгани омборга топширишган. От ориқ чиқди, деб актга тиркаб ҳам қўйишган. Гўшти учинчи сортга қабул қилинган. Омбор мудирини ҳам от гўштининг пулини гўё совхоз кассасига топширган, ҳолбуки, гижинглаб турган тойни Шокиров арзимаган пул бериб ўзиники қилиб олган.

Бу Шокировнинг эсида турган бўлса-да, Умидов бу актни бош бухгалтер олдида ўқиб, сўради:

— Сизлар совхоз раҳбарлари бўла туриб бундай қинғир ишни нега қилдинглар? Кейин, совхоз ҳисобидан отга қандай қилиб ем-хашак бериб бўлади? Нега омборчи сўйилган отнинг терисини шу чоққача тери тайёрлаш идорасига топширмаган? Агар топширган бўлса, қоғози қапи, топширмаган бўлса, териси қаёқда?

Бу гапга Шокиров билан бухгалтер миқ этмай қолишди.

Бир вақт Шокиров панг овозда:

— Энди қанақа маслаҳат берасиз? — деб сўради.

— Отни совхозга топширасиз, маслаҳатим шу. Агар от миниб юришингиз зарур бўлса, ўша отни миниб юраверасиз. Билиб қўйинг, у от энди сизники эмас, совхозники бўлади. Бу тўғрида алоҳида буйруқ ҳам берамиз.

Тикковингизга қаттиқ ҳайфсан эълон қиламан. Гап тамом-вассалом!

Шошиб қолган бухгалтер Умидовнинг гапини қувбатлаб:

— Ўртоқ Шокиров, бундан яхши қарор бўлиши мумкин эмас,— деди.

Шокиров Умидовга қараб:

— Энди бундай қилмайман,— деди ва отни совхозга топширишга рози бўлди. Аммо қишлоғи масаласини ҳозирча қўйиб туришни илтимос қилди.

Умидов уларни огоҳлантириб: «Раҳбарлар совхознинг ютуқларидан хурсанд бўлиш билан бирга, унинг камчиликлари ҳақида ҳам бош қотириши керак. Бизлар қилган хатоларимизни дарҳол бир-биримизга айтиб туришимиз лозим. Ҳар бир ишни ўйлаб қилиш керак. Ким қандай ишлаяпти, у нимага муҳтожлигини англаш керак. Совхозда қандай қийинчиликлар кўндаланг бўляпти? Уни кимлар бартараф қиляпти? Булар ҳаммаси совхоз тарихи учун зарур».

Ҳеч ким Шокировни бунчалик ишончли далиллар билан попугини пасайтирмаган ва унинг қишлоғи ҳақида гап очмаган эди.

Агар бу қишлоқ бузилса, Шокиров етти йилдан бери «ўзига хон, ўзига бек» бўлиб яшаб келган жойидан ажраларди. Шу сабабдан у Умидов устидан материал тўплаб, одамларни унга қайрамоқчи бўлди. У директорнинг ҳар бир фармойиши ёки буйруғини одамларга тескарисини етказишга уринар ё бўлмаса: «Директорнинг буйруғи сўзсиз бажарилмоғи керак», деб қўя қоларди.

Совхозда чорвачилик фермаси бўла туриб, директор уч йилдан бери ерларга гўнг солдирмай келаётганини аниқлади. Уч йилдан бери ферма атрофидаги гўнглarga қўл урилмаган, улар зичлашиб, тараша бўлиб кетган эди.

Умидов ферма атрофини ҳайдаб, гўнгланган тупроқни бир чуқурга йиғишга буйруқ берди. Ҳовли ва далаларда тўпланиб қолган кул ва ахлатларни шу чуқурга йиғиб, компост тайёрлаш учун махсус звено ташкил этди.

Умидов келганга қадар ҳам совхоз кўпгина турли ўғитлар олиб турарди. Шокировнинг уқувсизлиги туфайли бу ўғитлар ўз вақтида тўғри фойдаланилмасди:

ерга кеч ё эрта солинар ёки умуман ишлатилмай қолиб кетарди. Шу сабабдан хўжаликка ўғитнинг фойдасидан кўра зарари кўпроқ эди. Совхозда умуман компостдан фойдаланилмас, агар бирор киши бошқа колхоз ва совхозлар тажрибасига суяниб, бу масалани қўзғаса, аввало Шокировдан дакки ерди. Чунки у доим бу совхоз ерининг «ўз хусусиятини» пеш қилиб, бу ишдан фойда чиқмайди, деб қўя қоларди. Аммо бу «ўз хусусияти» бор ерлар учун нима қилиш кераклиги ҳақида ундан маънили бирор гап чиқмасди. Умидовнинг компост тайёрлаш тўғрисидаги буйруғини эшитиб, Шокиров турли йўллар билан унга тўғаноқ бўлишга ҳаракат қилди. Ҳозир ҳамма транспорт воситалари ҳосилни йиғиб-териб, уни ташияпти, гўнг ташишга қўл тегмайди, деб баҳона қилди.

II

Умидов совхозга директор бўлиб келган куниёқ унга Олимов ёқиб қолди. Дастлабки суҳбатдаёқ у партия ходими ва ажойиб инсон сифатида ҳам Умидовга маъқул тушди. Ҳақиқатан ҳам Олимов билан Шокиров ўртасида ер билан осмонча фарқ бор эди. Олимов доим соғлом фикрни қўллаб-қувватласа, Шокиров эса тирноқ тагидан кир қидирарди.

Умидовнинг: «Совхоз нега бунчалик ёмон аҳволга тушиб қолди, партия ташкилоти қаерда эди?» — деган саволига, Олимов айбнинг бир қисмини ўз устига олса, асосий қисмини министрликдаги айрим ходимлар устига қўярди. Партия ташкилоти, Шокиров бошлиқ бир тўда кишилар хўжаликни нотўғри йўлдан бошлаб кетяптилар, деб министрликка ўз вақтида хабар ҳам қилди, лекин у ердан ваъдадан бошқа нарса олинмади, ҳақли талаблар эътиборга олинмасди.

Бундан ташқари, Олимов баъзи сирларни ҳам очиб ташлади. Масалан, министрликдаги кадрлар бўлимининг бошлиғи Ўринбоев Шокировнинг жияни, район қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш бошқармасининг бошлиғи Бўриев эса Шокировнинг қайнағаси экан. Совхознинг собиқ директори Бўриев ишдан шарманда си чиқиб ҳайдалган. У ҳамма вақт Шокировни қўллаб-қувватлайди. Совхозда ишларнинг оқсаяпганлиги ҳа-

қида министрликка бир неча бор хабар қилинса-да, лекин бу маълумотлар ё министрга етиб бормас ёки бу материалларни кўтариб Ўринбоевнинг ўзи гизиллаб совхозга етиб келарди. У совхозда бир неча кун туриб, қоп-қоп ваъдалар бериб кетарди.

Яна шундай бир воқеа ҳам бўлган эди: Шокиров ишдан ғайри қонуний бўшатган бир неча ишчини ишчилар комитети қайта ишга тиклаганда, у қайсарлик қилиб, ўз фикрида қаттиқ туриб олди. Халқ суди ишчилар комитетининг қарорини тасдиқлади. Иш область судига оширилди. Область суди халқ суди қарорини тасдиқлади. Ишчилар икки-уч ойдан кейин яна иш бошладилар. Аммо ишчиларнинг бекор юрган вақтлари учун ҳақни бюрократ Шокировнинг ҳамёнидан эмас, балки совхоз кассасидан тўланди. Ишчилар комитети Шокировнинг ножўя феъл-атвори ҳақида министрликка шундай хабар қилган, эди: Шокиров ишчиларнинг фикрини бўғади ва уларни менсимайди, иш манфаатига зид бўлса-да, ўз буйруғини кўр-кўрона бажаришни талаб қилади. «Менинг буйруғим шу, шундай қилишни талаб қиламан, ўлсанг ҳам бажарасан» деб туриб олади. Унингча, ўзидан бошқа одамнинг ҳеч нарсаса ақли етмайди, қўлидан бир пуллик иш келмайди, фақат менинг қаттиқ қўллим туфайли совхоз яшаб келяпти, деб лоф уради. Башарти бирор ишчи ташаббус кўрсатгудек бўлса, уни қўллаб-қувватламас, танқидни ёқтирмас, ўз айбини доим хас-пўшлайди. Қўполлигидан коллектив ўртасида обрўси йўқ.

Далиллар уни ишдан четлаштириш учун етарли бўлса-да, лекин бу фойда бермади. Чунки Ўринбоев орқали совхозга шундай жавоб келди: «Ўртоқ Шокировнинг нотўғри иш усули ўзига уқтирилсин. У хизмат вазифасини бажариш вақтида, дарҳақиқат бир неча қўпол хатога йўл қўйган. Коллективнинг ташаббусини бўғгани, раҳбарликда коллективчиликка амал қилмаганлиги кўрсатилиб, ундан талаб қилинсин: а) ўз қўл остидаги ишчиларга нисбатан муносабатини тубдан ўзгартирсин; б) ишчиларнинг фикр ва таклифларига қулоқ солсин; в) мунтазам равишда ишлаб чиқариш кенгаши чақириб турсин...

Бу кўрсатма ҳам қоғозда қолиб кетди.

Умидов директор сифатида эмас, балки коммунист

сифатида ҳам Олимовни ўртоқларча огоҳлантирган, иш суръатининг пасайиб кетишида биринчи навбатда Олимовнинг ўзи ҳам айбдор эканини уқтирган эди. Дарҳақиқат, партком ишларида партиявий принципиаллик етишмаганлиги сабабли, совхозда ишлар шу аҳволга тушиб қолган эди. Совхозда дон ва чорвачилик хўжалиги бўла туриб, унда дон етишмаса, фермада эса каммаҳсул жайдари моллар боқилса? Бу нима деган гап ахир!

Умидов, биз коммунистлар андак камчиликка бармоқ орасидан қарашга ҳақимиз йўқ деганида, Олимов, партком йўл қўйган нуқсонларни хотирлади. Совхозда қонуннинг қўпол равишда бузилаётганлигини партком пайқамаган, лекин буни район партия комитети тезда сезиб қолган пайтлари ҳам бўлган. Олимов Умидов билан суҳбатлашаркан, район партия комитетининг секретари Аҳмедовнинг айтган сўзларини эслади. У аксари шундай дерди: «Коммунист ҳамма жойда ҳам тиниб-тинчимас, доим жанг қайнаган жойда, кураш ва меҳнат жабҳасида ҳозир бўлиши керак».

Совхоздаги оғир аҳвол Умидовни қаттиқ ўйлантириб қўйди. Аммо у ўз ниятини рўёбга чиқаришга шошилмади. Ҳосил йиғим-теримидан қўли бўшаган ферма бошлиқларини Мирзачўлдаги намунали совхозларни кўрсатгани олиб борди. Улар «2-первوماец», «Малик», «Гулистон» совхозларидаги фермаларни кўрганларида оғизлари очилиб қолди. Фермаларидаги моллари бу совхозларнинг моллари олдида худди мушукка ўхшаб кўринди уларнинг кўзига. Бу намунали совхозларда сигирларнинг умумий вазни беш юз килограмм бўлиб, йилига 3600—4000 литрдан ёғлиқ сут берар экан. Бу қаларининг вазни қарийб 900 килограммдан келар экан.

Айниқса сут фермасининг мудирини Бобоев бу қорамоллардан кўзини узолмай қолди. Назарида, бу ҳайвонлар «Боқинингга қараб натижа кутавер» дегандек қараб туришарди. Бобоев: «Нега бизнинг сигирлар бунақа эмас-а», деб ўйга толди.

«Гулистон» совхозидagi сигир соғувчи бир аёл бу саволга шундай жавоб қилди:

— «Сигирнинг сути тили учида бўлади», деган гап бор. Илм-фан яна шуни тасдиқлайди: «Сен аввало молнинг наслини яхшила ва уни яхши парвариш қил».

Халқ орасида ҳам: «Моллинг зотли бўлса, емишинг тотли бўлади», деган мақол бор. Бутун сир мана шунда.

Яна совхоз ферма ходимлари Мирзачўлда биринчи марта зотдор Бушуев навли сигирни бориб кўрдилар. Бу сигирларнинг тана тузилиши ола-қора, танаси мустаҳкам, мускуллари бақувват, суяклари бикир, яғриндор ва қориндор, калласи ихчам, юзи узунчоқ, бели силлиқ, туёғи қаттиқ, елиндор. Оппоқ баданида дурдонадек ялтироқ доғлари бўлиб, қулоқ-кўзлари қоп-қора бўлади. Уларнинг бу хусусиятлари наслдан наслга ўтиб келади.

Бобоев ўйланқираб қолди.

— Бунақа сигирлар бизнинг совхозимизда яшаб кета олармикан?— сўради у Умидовдан.

— Нега хавотирланыяпсиз?— деди Умидов.

— Чунки биз бир неча марта зотли сигир ва бузоқлар сотиб олган эдик. Иссиқдан ва қон бузилиш касаллигидан кўпи қирилиб кетди,— деди. «Ёки уларнинг молларни асраш усули бошқамикан-а?» деди Бобоев, ўз-ўзига савол бериб. Лекин бу гапига жавоб топа олмасди.

Ветеринария техникумини бундан йигирма беш йил муқаддам тамомлаган, кичик фермаларда ишлаб юриб, ўз билимини ошириш устида сира бош қотирмаган бир одам, бу саволга қандай жавоб топа оларди. Бобоев совхоз фермасида уч йилдан бери ишлаб калаётган бўлса-да, зотли моллар тўғрисида бирон марта ҳам ўртага гап ташламаганди. Бугун у машҳур Бушуев зотли моллар тўғрисида ҳеч эшитмагани маълум бўлди. Бу зотдор молларни бир вақтлари Мирзачўлда ишлаган Бушуев деган машҳур олим шу шароитга мослаб урчитганини ҳам билмас экан.

Совхознинг ветеринария врачлари Вера Николаевна бўлса зотдор молларни кўпайтириш тўғрисидаги масалани бир неча бор қўзгаган ва унинг бу фикрини министрлик қўллаб-қувватлаган эди. Шундай бўлса-да, совхозга ўша наслдор моллардан кўпроқ берилмаганди. Бобоевнинг гапига қараганда, янги келтирилган зотдор моллар совхозда пашшадай қирилиб кетар экан. Бирини сўйиб бўлмасдан, иккинчиси йиқилар, бирини сақлайман десанг, эрталабгача бошқаси ўлиб қолар эди.

Жайдари сигирларни кана босиб кетар, канани йў-

қотиш эса ниҳоятда қийин эди. Кана молларнинг қонини сўриб, тинчини бузарди. Сигирлар бир жойда тиниб-тинчиб туролмаганлиги учун сут соғувчилар қийналарди. Бунинг олдини олиш учун сигирларни ҳар ўн кунда маҳсус ҳовузда чўмилтириб туриларди. Дори-ланган сувда чўмилтирилган сигирлар гангиб қолиб, бир-икки кун сути қочарди. Шунда ферма ярим сутидан айриларди. Аммо кана бутунлай тўкилиб кетар ёки сут соғувчи аёллар уларни чўтка билан тозалаб ташларди.

Баъзи кана чаққан сигирлар қон бузилиш касалига йўлиқарди. Бунда уларга на укол ва на бошқа дори-дармоннинг нафи тегар, нобуд бўларди.

Фермадаги бу аҳволга Умидов чидаб туролмади. У Сирдарё совхозларидаги фермаларни бориб кўрди. Уларнинг хўжаликни қандай бошқаришларини ўрганди. У чорвачилик илмий-текшириш институтига ҳам борди, китоб мутолаа қилди. Бу ҳақда совхоз ишчиларини тўплаб, доклад қилди. Аввало битмас-туганмас бойликларга қон бўлган Мирзачўл ҳақида батафсил тўхталди. Бу ўлка одамлари Мирзачўлнинг сир-асорини, табиати инжиқликларидан тортиб саховатига — ҳаммасини яхши билишлари лозимлигини уқтирди. Мирзачўл уч томондан тоғ билан қуршалган бўлиб, худди катта жомга ўхшайди. Тоғлардан оқиб тушадиган тошқин сувлар бу ерга етиб келолмайди. Аксинча, бу ерда сизот сувлари кўп бўлиб, у билан муомала қилиш усули билинмаса, бу сувлар ер бетига шўр тегиб чиқиб, кўл, ботқоқ ёки қамишзор ҳосил қилади.

Аммо меҳнаткаш одамлар бу чўлнинг тилини билиб, кўнгилдагидек ишлов берса, бойлигига янада бойлик қўшилади. Умидов бу чўлдаги илғор хўжаликларда минглаб «дурдона»ларнинг — Бушуев зотли молларнинг ям-яшил ўтлоқларда яйраб-яшнаб ўтлаб юрганларини кўрди. Мирзачўлнинг хазинаси ҳисобланган пахтани «оқ олтин» деб атаганларидек, бу чўлнинг бошқа бойлиги саналган оқ наслдор молларни «дурдона» деб атайдиган бўлдилар.

Бу зотдор моллар йигирманчи аср бошларида пайдо бўлган эди. Бу молларнинг дастлабки зотлари революциядан бурун Мирзачўлдаги тажриба участкаси даласи фермасида бунёд этилган эди. Бу станцияга машҳур

рус агрономи, олим Михаил Михайлович Бушуев раҳбарлик қилган. У ақли дониш одам бўлиб, доимо соябонли шапка кийиб, кўзойнак тақиб юрган, гимназия нусха китель эгнидан тушмасди. Онда-сонда ботинка киярди.

Умидов докладининг мароқли чиқиши учун бу ажойиб олимнинг шахсий ҳаётидан баъзи нарсаларни ҳам сўзлаб берди.

Михаил Михайлович йигитлик чоғида Москвада бир дворяннинг соҳибжамол қизини севиб қолибди. Қизнинг кўнгли ҳам унга мойил экан. Улар тўй қилмоқчи бўлибдилар. Қизнинг отаси тўйга розилик бермабди. У қизини зўрлик билан бошқага бериб юборибди.

Ёш Михаил буларга чидолмай, Мирзачўлга бош олиб кетади. Нега энди Мирзачўлга кетади? Чунки подшо ўша вақтларда шубҳали одамларни Мирзачўлга сургун қилар эди. Улар бу хилват улкада иссиқ-совуқдан, очликдан ва юқумли касалликлардан ўлиб кетардилар. Ёш Михаил ҳам бу ерларда ўлишни афзал кўриб, ўзини ўзи бу чўлга сургун қилади. Аммо натижа бошқача бўлиб чиқади. У Мирзачўлдаги тажриба участкаси даласига агроном бўлиб ишга жойлашади.

У бу ердаги оғир меҳнатни кўриб юраги қаттиқ эзилади. Подшо амалдорлари бу тажриба участкасига кам маблағ ажратар, асбоб-ускуналар ҳам йўқ эди. Яхши нав уруғлар ҳақида ўйлаш эса ҳеч кимнинг тушига ҳам кирмасди. Бунини нега тажриба участкаси даласи деб атаганларига Бушуевнинг ақли етмасди.

Тажриба станцияси ишчилари Бушуевни ғамхур-меҳрибон ва уддабуронлиги учун ҳурматлашарди. Уни ҳар қандай қўрқинчли тасодифлардан, аввало, унга безгак, вабо ва бошқа дардлар юқмасин деб жон куйдирардилар. Бушуев янги уруғ навини топганда халқ унинг абадий хотираси ва миннатдорчилик рамзи сифатида уни «Бушуев нави» деб атай бошлади. Бушуев ясаган плуг ҳам унинг номи билан аталадиган бўлди.

Бушуев камтар одам бўлганлигидан тез кунда катта обрў қозонди. У бирор янгилик эшитиш ниятида қишлоқлардаги тўй маросимларига борар, одамларнинг суҳбатларини жон қулоғи билан тингларди.

Шу тариқа у Тошкентда, ҳозирги Туркман бозори атрофида Веденский деган бир одамнинг зотдор сигир-

лари борлигини эшитиб қолади. Бушуев суриштириб Веденскийни топади. Ундан жайдари сигирни голланд буқасидан қочириб, дурагай етиштирганини билади. Ана шу наслдан тарқалган сигир жайдари сигирга қараганда кўпроқ сут беради. Веденскийда бундай сигирлар йигирматача бўлиб, бир неча бузоғи ҳам бор экан. Бушуев 1907 йили Веденскийдан тўққизта сигир сотиб олади. Булар орасида «Голланд» лақабли битта буқа билан учта ғунажин бор эди.

У ўз тажриба участкаси даласида муъжазгина чорвачилик фермаси ташкил қилиб, сигирларни кўпайтириш пайига тушади. Аввало бўйи паст, қурама жайдари ҳўкизлар ўрнига бақувват, йирик, янги насл ҳўкизлар етиштириш керак эди. Бу ишда у хийла муваффақият қозонади. У етиштирган зотдор қорамоллар орасида голланд молларидан ташқари, швед моллари ҳам бор эди. У янги туғилган ғунажинларни деҳқонларга сотади, сутини эса ишчиларга беради. Бушуев 1917 йили Мирзачўлдан жўнаб кетади. Деҳқонлар у қолдирган сигирларни урчитиб, унга «Бушуев насли» деб ном берадилар.

Совхознинг далачилик бригадаси бошлиғи Юсуф ота шундай деди:

— Ҳаммамиз докладингизни мароқ билан тингладик. Бушуев деган олим ҳақида кўп яхши гапларни айтдингиз. Мен шу одамнинг ҳозир қаердалигини билмоқчи эдим. Шунга айтиб берсангиз.

— Афсуски, у одам ҳозир тирик эмас. У 1936 йили, олтмиш ёшида дунёдан ўтган. Бу одам ҳақида гапирган билан гап тамом бўлмайдди. У қишлоқ хўжалиги соҳасида жуда катта олим ва мутахассис, истеъдодли тадқиқотчи, қалби пок инсон эди. Бутун Туркистонда, хусусан Мирзачўлда катта обрў қозонган эди. Қилган меҳнати зое кетмади, у халқ эътиборини қозонди.— Умидов бу ўринда ҳалол меҳнат қилган одам халқ орасида обрў-эътибори ортиб бориши ҳақида гапирди.— Шундай қилиб, кейинчалик Бушуевни Туркистон республикаси ер ишлари соҳасида раҳбарлик лавозимларига кўтардилар. Уни Туркистон Марказий Ижроия Комитетининг аъзоси қилиб сайладилар. У Мирзачўл уезд ер-сув бошқармасига ҳам бошчилик қилди. Сўнг Туркистон Республикаси Ер Ишлари комиссари бўлиб ҳам ишлади. Бу олим қишлоқ хўжали-

гига доир кўплаб китоб ва мақолалар ёзди. Бундан буён биз деҳқончилик ва чорвачиликда шу олимнинг таълимотига амал қилишимиз лозим...

Умидовнинг бу доклади совхоз ходимларида катта таассурот қолдирди. Улар йиғилиш охирида Олимовдан, одамлар учун ҳаёт мактаби бўладиган шу хилдаги йиғилишларни тез-тез ўтказиб туришни илтимос қилдилар.

Одамлар тарқалиб кетар экан, Шокиров йўл-йўлакка йқинларига гўлдираб деди:

— Умидов аравани роса қуруқ олиб қочди-да. Шу Бушуев дегани нари борса, бир молбоқардир-да,— деди ва ҳамроҳларининг жавобини кутмай яна ўзи гап бошлади,— бир неча йилдан бери Сирдарёда яшаб, бунақа Бушуев деган одамни сира эшитмаганман. Тағин, олим эмиш-а...

Шокиров шунақа ғанимат фурсат келиб қолганда оғзига келганини қайтармасди: — Энди бизнинг директор ҳам ўзини олим ҳисоблаб, ҳамма нарсани олимлик андозаси билан ўлчамоқчи шекилли. Ҳали кўрасизлар, ҳамма нарсага Бушуевни тиқиштиради... Қолбуки ҳали бизлар бу одамнинг кимлигини-ю ва нима ишлар қилганини аниқ билмаймиз. Агар у яхши олим бўлса, молларни асраш ва парвариш қилиш тўғрисида оқилонга йўл-йўриқ кўрсатиб кетган бўлса, нега молларимиз қирилиб, ерларимиз шўрдан қутулмайди? Ишқилиб, кунимиз Бушуев деган «билимдон» директорларга қолмасин-да.

Бушуев таълимотини яхши тушунган Умидов шу нав моллар етиштириш устида кўп иш олиб борди. Бахтга қарши совхоздагина эмас, балки область миқёсида ҳам бу янгиликка панжа орасидан қаровчилар топилиб қолди. Баъзи одамлар, Мирзачўл шароитида жайдари молларни кўпайтириш керак деб «исботлашмоқчи» бўлса, республикамиздаги илм-фан муҳиблари амалдаги ютуқларга таяниб, Бушуев зотли молларни бир жойга жамлаб, парвариш қилиш ва урчитиш соҳасида астойдил иш олиб бордилар; ниҳоят, бу зотдор моллар Сирдарё воҳасига жуда бои бўлиб чиқди ва уни кенг сураатда урчитиш керак, деган қарорга келдилар. Шу мақсадда Сирдарё райони марказида давлат наслчилилик маркази очилиб, унда Бушуев зотли моллар етиштирила бошланди. Албатта, бу ер ҳар қандай шароитга

чидамли қорамол етиштириш жиҳатидан чор ҳокимияти давридаги тажриба станцияси даласидан анча фарқ қиларди. Бу наслни фақат қочириш йўли билангина урчитиб ва парвариш қилиб, маҳсулдорлигини оширибгина қолмай, балки маҳсус оғилхоналарда, алоҳида ем-хашак билан боқиб, тўғри озуқа рационни ва бошқа бир қанча ветеринария-зоотехника тадбирларини амалга ошириш йўли билан ҳам маҳсулдор қилиш мумкин бўлди.

Агар бошда ёғ-ғушти учун қорамоллар етиштирилган бўлса, энди серсут ва семиз моллар етиштирила бошланди. Олимларнинг олиб борган жиддий ишлари натижаси улароқ сўқимга боқилган буқалар ўн саккиз ойда аввалги тирик вазнига қараганда 61 процент ортиқ ғушт берадиган бўлди.

Бу ишларни кўриб борган Бобоев гарданини қашиб қолди: «Оббо, бу директор аввалги директорлардан бошқача чиқиб қолди-ку. Афтидан, ўзи катта олим ва ҳаётий тажрибаси ҳам зўрга ўхшайди. Ўзи яқингинада келган бўлса-да, бу томонларни жуда яхши билиб олибди-я. Чўл ва унинг бойлиги ҳақида бу қадар кўп нарсани қандай билиб олди экан-а? Бундай директор билан ишласанг доғда қолмайсан. Ундан ҳар қанча ўргансанг арзийди...»

Умидов фермаларни тез-тез айланадиган бўлди. Унинг нияти фермаларнинг ишини йўлга қўйиш эди. Бунинг учун Вера Николаевна раҳбарлигида техминимум ўтказиб туришга қарор қилинди. «Ферма мудирлари, сут соғувчилар, молбоқарлар ўз касбини яхши билиши керак» дер эди у икки гапнинг бирида.

У ҳар бир янгиликни яширмасдан, дарҳол совхоз ишчиларига маълум қиларди. Шу сабабли совхоз ва колхозлар берадиган Бушуев зотли ўн бешта ғунажин ва битта буқа хабарини ҳам ишчиларга тезда етказди. «Улар учун маҳсус бино ажратинглар, молларни ҳозирча ҳеч ёққа чиқарманглар, уларни маҳсус рацион билан боқинглар, тоза сақланглар, ҳатто молхонанинг остонасига латта солиб қўйинглар, кирганлар оёғини артиб кирсин» деб тайинлади.

Сўнгра, ўнтача йигит-қизни Сирдарёдаги зооветеринария курсига ўқишга юбориш кераклиги ҳақида кўрсатма берди.

Ќушт ва сут муаммоси ҳам асосий масала эканлиги-

йинлаш керак. Агар керак бўлса унга яна иккита ёрдамчи ҳам бериш керак,— деди.

Эрини ландовур дейишгани Муҳаббатойга қаттиқ ботди. Шокировнинг шунақа одати бор эди. У Муҳаббатойни жанжалкаш, Муродни ландовур, бошқани каллаварам деб, ҳар кимга ҳар хил лақаб тўқирди.

— Молларингизни подага қўшмагани учун ҳали Мурод ландовур бўлдими? У совхознинг ишини қиляпти.

Шокиров шолғомдек қизариб кетди.

Аслида Муроднинг иши бошидан ошиб-тошиб ётарди, бир ўзи тўрт юздан ошиқ молни боқарди. Бу ишда унга бўрибосар Барбоси катта ёрдам берарди. У молларни тўплаб юришга ўргатилган эди. У доим эгасининг буйругини пойлаб, молларни эгаси кўрсатган йўлга солиб юборарди. Бегона ҳайвонларни ғарамларга яқинлатмасди. Агар бирорта бегона мол ёки от совхоз молига яқинлашиб қолса, ҳайдаб юбормагунча тинчимасди.

Умидов тездан янтоқ ўрадиган бригада тузиш вази-фасини қўйди. Чунки уч юз гектар ердаги янтоқ қовжираб ётарди. Директор бу вазифани Бобоевга топширди. Шунда Бобоев: «Умидов бу ишни менга топшириб, Шокировни нега ем-хашак тайёрлашдан озод қилдикин?— деб ўйлади.— Ҳолбуки, фермага ем-хашак Шокиров бошлиқ далачилик бригадаси тайёрлаши керак эди. Шокиров эса фурсати келди дегунча Умаровни ғажигани ғажиган. У бўлса яна Шокировнинг ишини енгиллаштириб қўйяпти». Бобоев, ниҳоят, ўзини тутиб тура олмади:

— Агар ферма ходимлари янтоқ тайёрлайдиган бўлса, унда Шокиров нима қилади?— деб юборди.

— Гапингиз тўғри,— деб аста гап бошлади Умидов.— Аммо далачилик бригадаси ҳозир ҳосилни йиғиб-териб олиш ва келгуси йилга тайёргарлик кўриш билан банд. Унга ҳозир тегиб бўлмайди. Молларга қишлик ем-хашак тайёрлаш фурсати ўтиб кетди. Ўзимизда бор имкониятлардан фойдаланишимиз керак.

Умидов янтоқнинг тўйимли озуқа эканлигини яхши биларди. Уни майдаланса, дони ем ўрнига ўтишини эшитиб, Бобоев ва бошқалар ҳайрон қолишди. Янтоқ

уни гиёҳ унидан кўра сервитамин бўлишини ҳам англашди. Чорвачилик тиним деган нарсани билмайди. Кўкламда болалатиш, ёзда эса пичан жамғариш, сўнг-ра қишга тайёрланиш ва ҳоказо...

Бу вазифалар Бобоев билан фермадаги бошқа ишчиларни анча ўлатиб қўйди, улар янги ишлар режасини туза бошладилар.

III

Умидов ўз ваъдасининг устидан чиқиш учун меҳнатга янгича ҳақ тўлаш масаласини амалга ошира бошлади. Бу ишчиларни янги-янги ютуқларга илҳомлантириш билан бирга, совхозни янада бақувват хўжаликка айланишида катта роль ўйнади.

Бундан руҳланган Юсуф ота бошлиқ далачилик бригадаси совхоз тарихида биринчи марта лавлагидан мўл-кўл ҳосил етиштирди. Лавлагининг таннархи ҳам анча пасайди. Бригадага пландан ошиқча топширган лавлагини учун қўшимча 50 процент устама маблағ берилди.

Ишчилар Умидовнинг иши билан гапи бир эканлигини тушундилар. Совхоз раҳбарлари бригада ва фермаларда ҳам меҳнатни қандай уюштириш устида ўйлай бошлашди.

Совхозда бўлган бир очиқ партия мажлисида янгича планлаштириш ва иқтисодий рағбатлантириш системасига ўтиш масаласи муҳокама қилинганлиги ҳам бежиз эмас. Йиғилишда Умидов гап олиб, шундай деди.

— Ишнинг сифатига қараб ҳақ тўлаш, планни ошириб бажарганлиги учун қўшимча ҳақ тўлаш, қорамоллардан кўп бола олган, сут, пичан ва бошқа нарсалардан пландан ортиқча ҳосил етиштирганлиги учун натура йўли билан ҳақ тўлаш масаласини айрим кишилар ва ҳатто баъзи раҳбарлар тушунмаяптилар. Бу система асосида ишлаш совхоз мулкани талон-торож қилиш бўлмай, аксинча, бунинг коллектив учун ҳам, совхоз учун ҳам фойдали эканлигини кўрасизлар. Уч юз гектар ердаги янтоқ бекордан-бекорга қуриб, йўқ бўлиб кетарди. Янтоқни ўриб олиш ҳақидаги таклифни сут фермаси коллективи зўр қувонч билан кутиб олди, ҳозир у ерда ишлар қизиқ кетди.

— Сиз уларнинг меҳнатига бошқача ҳақ тўлайсизми? — луқма ташлади Шокиров.

— Ўртоқ Шокиров, шуни билиб қўйингки, агар дачилик бригадаси ҳамма янтоқни ўриб ололса мен эмас, сиз ҳам алоҳида ҳақ тўлаган бўлардингиз. Ахборингиз учун. — Умидов справочникдан бир ерини ўқиб берди, — долларб пайтда совхоз директориға қўшимча бир ойлик миндорда ҳақ тўлаб бўлса ҳам ем-хашак тайёрлаш учун тоқоват берилади деган гап бор. Буни ҳеч ким билмасанда ҳам сиз яхши билишингиз керак. Агар билганингда молларимиз ҳозир оч қолмаган бўларди.

— Иагар хўжаликларда икки йилга мўлжаллаб ем-хашак тайёрлайдилар, бунинг устиға страховой фонд деган нарсa ҳам бор. Бизди эса тайёрланган хашак нари борса зўра уч ойга етади. Кўп майдонлардаги ем-хашак офтобда қушиб қовилариб ётибди. Совхоз раҳбарлари буни билишмайдими? — деди тутакиб Вера Николаевна.

Шокировнинг дами ичига тушиб кетди.

Сўнг Умидов сўзсиз бостиришни тезлаштириш тўғрисида гапирди. Бунинг учун ичиммай қолган полиз экинлари, майдон ўжери сўтаси, қовоқ, лавлагидан фойдаланиш кераклигини ҳам уқтирди. Бу вазифа агроном билан меҳнатқил юланди.

Натолондан кейин, Шокиров Умидовнинг кабинетиға кириб олди у билан бақамти гапланди. Шокиров, агар Вера билан оилалари тил бириктириб, кўпчилик олдига уни шарманда қилиш ниятида бўлишса, ўзининг бошқача йўл тутшини дағал айтди. Умидовнинг майинсоя қилиб: «Қанақа йўл тутган бўлардингиз?» деган саволиға, Шокиров бирпас жим тургач, қўрқитиш ниятида деди: «Сизнинг тўғрингизда кўп нарсаларни суриштириб билиб олдим. Агар шу гапларни тегиниш ташкилотларға маълум қилсам, мендан гина қилманг».

Совхозда бола чақасиз, ёлғиз ўзи яшаган Умидов Вера Николаевна билан кабинетда соатлаб ўтирармиш... Тоҳо уни машинада қайёқадир олиб кетиб, алламаҳалда олиб келармиш... Вера бундан уч кун бурун унинг уйидан йиғлаб чиқиб кетган эмиш... Умидов ўзининг сирли ишларини яширса-да, ойини этак билан ёпиб бўлмас эмиш... Агар уни совхоз ишларини издан чиқар-

ди, деб ишдан олиш мумкин бўлса, маиший бузилганлигининг ўзи ишдан олиниши учун кифоя эмиш...

Умидов Шокировнинг гапларини астойдил тинглади ва унга миннатдорчилик билдирди.

Шокиров ҳайрон бўлиб қолди. «Мен уни шарманда қилмоқчиману, у бўлса менга миннатдорчилик билдирыпти-я».

Шокиров Умидовнинг пайига тушиб минг таъқиб қилса-да, одамлар ўртасида бўлмағур гаплар тарқатса-да, барибир, коллектив Умидовнинг Вера билан бўлган муносабати совхоз ишларини яхшилашдан бўлак нарса эмаслигини яхши биларди. Умидов ҳар гап орасида Шокировга, фақат мен сизга ёмонликни раво кўрмайман, деб шама қиларди. Ким ҳақ, ким ноҳақлигини кейин кўрамиз. Чорвачилик ва ғаллачилик совхозини бўлган хўжалик эса ўз тўғри йўлидан бораверади.

Шокиров Умидовнинг олдидан гангиб чиқди. Шундан кейин у Веранинг эри — бригада бошлиғи Жўраевнинг уйига борди.

Жўраев Шокировнинг нимадандир хафа эканлигини, қиттак-қиттак отишга тоби қалайлигини сўради. Шокиров рози бўлди. Улар рюмка кетидан рюмка бушатишди. Кайфи ошиб қолган Шокиров аста тилга кирди:

— Сен мени яхши танийсан-а, огайни?

— Бўлмаса-чи... Хўш, нима гап? — сўради Жўраев.

— Ғалимга кирсанг, хотинингнинг пайдидан бўл. Бўлмаса қуш қўлдан кетади, — деб, кетмоқчи бўлиб Шокиров ўрнидан қўзғалиб қўйди.

Жўраев уни жойига ўтиргизди ва ундан хотини ҳақида батафсил гапириб беришни илтимос қилди.

Шокиров Умидовга айтган гапларига яна бошқа гапларни қўшиб-чатди.

— Энди нима маслаҳат берасан? — шошиб-пишиб сўради Жўраев.

Шокиров ароқ симирди ва қўлини Жўраевнинг елкасига қўйиб, Умидовга бас келиш қийинлигини уқтирди. Коллектив ўртасида норозилик туғдириб, уни қочишга мажбур қилишдан бошқа илож йўқ. Бу ишни шундай қилиш керакки, у шубҳаланиб юрган кишиларидан эмас, балки энг яқин дўстларидан кўрсин. Шокиров Жўраевга иш юзасидан Умидовнинг кабинетида бир жиқиллашиб олишини ҳам тайинлади. Бунинг учун

Шокиров менга кун бермай қўйди, уни қиласан, буни қиласан, деб қисталанг қилгани-қилган, ишчи кучи этишмаслиги билан унинг иши йўқ, деб айтишни ҳам тайинлади. Қўшни совхозлардан ишчилар олиб келмасак бўлмайди, деб Умидовни чалғитиш кераклигини ҳам айтди.

Шокиров Жўраевнинг бу гапларга жон-пони чиқиб: «Мен унақа директорга кўрсатиб қўяман!» деганини эшитди. Энди Шокиров унинг иззат-нафсига тега бошлади:

— Мени-ку совхоз директорлигига қўймаганлари майли-я, сени нега директор қилишмади? Нима, ё сен арзимайдиган одаммисан? Ахир сен катта колхозга раис бўлгансан-ку.

Жўраев: «Ҳа, бир вақтлар раис бўлган эдим, аммо худди шинанинг оғзидаги пўкакдек отилиб кетганман»,— деб гўлдиради.

— Майли, хафа бўлма, мен бор жойда доғда қолмайсан. Хайр, саломат бўл?— деб Жўраевни чалғитиб Шокиров чиқиб кетди.

Уша куни Вера идорадан кеч қайтди. Келса болалари ухлаб қолибди. Жўраев эса ўзини телевизор кўриб ўтирганга солди.

Жўраевнинг хўрозникидек қип-қизил юзи ароқ таъсиридан бўғриқиб кетганди. У кўзларини ола-кула қилиб хотинига хунук қараш қилди. Вера ўзини босиб, устки кийимини ечди-да, ойна олдида бориб сочларини тузатди, сўнг эрининг ёнига келиб:

— Нега шу вақтгача ухламай ўтирибсиз?— деб мулойимлик билан сўради.

— Хотини ҳадеб идорада иш билан қолаверадиган эрининг кўзига уйқу келар эканми?— истехзо-ла деди Жўраев.

— Гапингиз қизиқ-ку. Мен ўйнаб юрганим йўқ.

— Ҳали ҳам ўйнаб юрибсан деяётганим йўқ! Яқиндан бери янги директор билан икковинг роса ишчан чиқиб қолдиларинг-да. Катта-катта масалаларни икковинг ҳал қиляпсанлар! Бошқаларнинг ақли етмайди-да!— бақириб уйни бошига кўтарди Жўраев.

— Э, ҳали гап бу ёқда денг. Наҳотки уч боланинг онаси шундай ярамас йўлга кирса! Мени ўзингиз билан тенглаштирманг! Икки болангиз билан хотинингизни ташлаб, саёқ юриб кетганингиз эсингиздами?

— Ўтган гапларни қўй. Тўғриси айт: Умидов билан муносабатинг қандай?

Бу аҳмоқона саволга Вера нима дейишни билмай қолди. «Умидов тиниб-тинчимайдиган одам, у совхозни ўпирилишдан олиб чиқмоқчи. Ҳозир унга ёрдам бериш керак, амалий ёрдам керак», деса ҳам барибир Жураевни ишонттира олмайди.

— Қани, айт-чи, бундан уч кун бурун қаерда ётиб қолдинг?— Жураев хотинини қисти-бастига олди.

— Фермада. Нимайди?

— Нимайди эмиш-а! Нега эрталаб директорнинг уйидан йиғлаб чиқдинг!

— Вой, худойим! Нақадар разолат! Сиз менинг эримсиз. Ўн йилдан бери сиз билан биргаман. Шундай дейишга қандай тилингиз борди? Агар бор гапни айтиб бермасангиз, мен сизни тинч қўймайман, шармандангизни чиқараман. Айтинг, бу гапларни сизга ким ўргатди. Мен ўша кун уйга келганимда сиз ухлаб ётувдингиз-ку. Турмушимизни кимлар бузмоқчи?.. Айтинг!

Вера ўзини босиб олиб, ўша кечада нима бўлганини батафсил гапириб берди. Ўша кун наслдор бир сигир тўсатдан касал бўлиб қолади. Буни кўрган зоотехник Адолат тунда мен билан бирга навбатчилик қилинг деб илтимос қилади. Мабодо у нобуд бўлса, бу совхозга жуда қимматга тушишини айтади. Сигир борган сари оғирлашади. Вера унга укол қилади, дори-дармон беради. Бу фойда бермайди. Эрталабга яқин сигир жон талвасасига тушиб қолади. Уни сўйишдан бошқа чора қолмайди. Қоида бўйича бундай вақтларда директорнинг рухсатисиз наслдор молларни ҳеч нарса қилиб бўлмасди. Бу масалани тезда ҳал қилиш учун Вера эрталаб фермадан Умидовнинг уйига борган эди.

Жураев бу гапларга чурқ этолмай қолди. «Майли, ким айбдорлигини кейин кўрамиз»,— деди. Виждони пок Вера ҳам: «Майли, пешанамиздагини кўрамиз»,— деб қўйди.

Жураев Умидовнинг олдига ҳаяжонланиб кириб келди. Умидов: «Ўзи нима гап?»— дейиши билан, у чанг шапкасини зарда билан столга улоқтириб, Шокиров ўргатгандай қилиб: «Агроном билан ортиқ иш-лолмайман. У аравани қуруқ олиб қочадиган одам. Шундай долзарб кунларда тиним билмай ишласам-у,

менга дуқ-пуписа қилса-я. Сиздан утиниб сўрайман, менинг бригадамни ўзингиз бошқарсангиз»,— деди.

Умидов, бундай қилолмайман, деди. Чунки қўл остидаги кишиларга бефарқ қараш унинг табиатига зид эди. У Шокиров билан гаплашиб, икковини келиштириб қўйишга ҳаракат қиламан, деди.

Бундай жавобни кутмаган Жўраев ҳайрон бўлди. Шу вақт хонага Шокиров кириб қолди-да, қўл қўйиш учун Умидовга бир қоғоз узатди. Умидов унга қўл қўйди. Шокиров энди кетмоқчи бўлган эди, Умидов уни тўхтатиб, Жўраев сиздан хафа, деди. Шокиров эса Жўраевга қарамай: «У билан ишлаб бўлмай қолди. У йиғим-терим авж олган шундай кунларда бўлмағур баҳоналар қиляпти»,— деди зарда билан.

— Майнабозчиликни йигиштиринг, директор олдида рост гапни айтнинг: нега мени доимо лақиллатмоқчи бўласиз? Муддаонгиз нима?— тааддид қилди Жўраев Шокировга.

— Нега бақирасан! Сени колхоз раислигидан шунақа қилиқларинг учун олиб ташлашган экан-да. Ҳозир сен нари борса бригадирсан. Ишлаш керак, ишлаш!..— Жўраевнинг оғзига гап билан уриб, ўз фикрини охирига етказмай, тўхтади у.

— Ким билан ишлайман. Ишчи кучи етишмайди-ку!— деди бақириб Жўраев.

— Бу ишларингиз яхшимас,— деди Умидов уларни тинчитишга уриниб,— бу ер кабинет-а.

Сўнг улар бригада ишини босиқлик билан муҳокама қила бошладилар. Улар Умидовга, йиғим-терим бригадаси ишни қизитиб юборди, агар бу бригадага қўшимча ишчи кучи берилмаса, ҳосил нест-нобуд бўлиб кетади. Мол-ҳол қишда ем-хашаксиз қолади, деб ваҳима солдилар. Қўшимча ишчи кучи олишнинг эса фойдаси йўқ эди. Совхозда ортиқча одам йўқ. Умидовнинг энди нима қилдик, деган гапига, Жўраев баъзи вақтларда йироқ совхозлардан ишчи кучи ёллаб ишлатган вақтларимиз ҳам бўлган, деди.

Умидовнинг, агар бизнинг ишчиларимизни бошқалар авраб ишлатса унда нима бўлади, деган гапига, Жўраев шоша-пиша деди:

— Совхозимиздан кетиб қолаётганлар оз дейсизми. Бунга чора тополмаяпмиз-ку. Бошқа совхозлардаям аҳвол шунақа-да...

— Хуш, унда нима қилиш керак?— сўради Умидов.

— Машина ёки бир неча бричка жўнатиш керак,— деди Жўраев.

Бу гапга Шокиров хахолаб кулиб юборди, Жўраев эса:

— Нимаси кулги бу гапнинг!— деди аччиғи чиқиб.

Шокиров, ҳозир совхозда транспорт етишмаслигидан Жўраевнинг хабари йўққа ўхшайди, деб заҳарханда қилди. Кейин ҳозирча битта бричка юбориб, бир оилани олиб келинса нима бўлади. Агар шунақа оилалар кўпроқ топилса, кечаси машина юбориб олиб келинади, деб маслаҳат берган бўлди. Шу билан бирга, Шокиров транспорт танқислигини назарда тутиб, «Гордий»ни берадиган бўлди.

Бу гапни Жўраев дарҳол илиб олиб, Умидовга бу оқилона маслаҳат, деди. Шу тариқа ғаламислар турлитуман ёлғон-яшиқ гаплар билан Умидовнинг бошини айлантириб, бу ишга кўндирдилар ва йироқ совхоз ишчиларини йўлдан оздириб, олиб келиш ишига уни ҳам шерик қилдилар.

Аравакаш эрталаб икки от қўшилган бричкада «Пахтаорол» совхозига жўнади. Тушда бир чойхонада чой ичди, отларга ем бериб, суғорди-да, яна йўлга тушди. Йўлда борар экан, Жўраевнинг: «Одамсиз қайтма, эсингда бўлсин, ҳар оилада ҳеч бўлмаса иккита ишлайдиган одам бўлсин...» деган гапи қулоғидан нари кетмади.

Шунда аравакаш «Ишчи ҳали экин-тикинларини йиғиштириб, совхоз билан ҳисоб-китоб қилмасдан бошқа жойга кетадими?» деган эди.

Ниҳоят, қаҳрамонимиз кечки пайт «Пахтаорол» совхозининг чекка бир қишлоғига кириб келди. Илгари у бу жойларда бўлгани учун қишлоқ унга таниш эди.

У қамчисси билан бир эшикни тақиллатди. Уй эгаси чиқди. Аравакаш унга бричкаси бузилиб қолганлигини баҳона қилди, иложи бўлса, бир кеча тунашга жой берсангиз, деди. Уй эгаси рози бўлди. Унинг ҳеч иккиланмай рози бўлганига аравакаш ҳайрон қолди. Ичида: «Ишқилиб бир балога гирифтор қилмаса бўлгани» деб ўйлади.

— Отларга жой топиладими?— хавотирланиб сўради аравакаш.

— Жой топилади, ем-хашак ҳам бор. Қорнингизни тўйдириб, дамингизни олинг...— аравакашга қарамай, отларни бричкадан чиқара бошлади уй эгаси.

Буни кўриб аравакаш янада хавотирланди. Негадир уй эгаси унга ёқинқирамади. Унинг: «Йўл бўлсин?» деган саволига жавоб бериб, мезбоннинг фикрини билмоқчи бўлди.

— Қозоғистонга, ўша ерликман,— деб алдади аравакаш.

— Ундай бўлса, бола-чақам билан мени ўша ёққа обориб ташласангиз... Қозоғистонда яшаш ниятим бор.

Бу гапни эшитиб, аравакаш ўзиниң енгил ҳис қилди. Уй эгасига улов кераклиги унинг ҳозирги гап-сўзидан маълум бўлди.

— Жоним билан обориб қўяман,— деди аравакаш.

У ҳовлига кириб, ҳайрон бўлиб қолди. Ҳовли одамзод яшайдиган жойга сира ўхшамасди. Унда гиёҳ асари йўқ эди. Аравакашнинг ҳайрон бўлиб турганини сезган уй эгаси: «Ёзда кўчиб келганман, ҳали қўлим тегмади...» деди. Кейин у бу совхозда ишлашга ҳуши йўқлигини қистириб ўтди гап орасида.

Энди бу одамни алдаб олиб кетишим осон бўлади деб хурсанд бўлди аравакаш. Вақтни бекор ўтказмай деб ўзининг келиш сабабини ҳам айтди. Буни эшитиб уй эгаси янада хурсанд бўлди.

Ҳисоб-китоб масаласи қандай, эртага кечқурун йўлга тушсак бўлаверадими, деган саволга, «Совхознинг мендан қарзи унчалик кўп эмас, ҳисоб-китоб қилиб ўтирмасам ҳам бўлаверади. Ҳатто ҳозироқ йўлга тушарсак бўлади», деб ишонтирди аравакашни.

Шундай қилишмоқчи бўлишди.

Кечки топшириқдан сўнг бригадир уйига қайтаётиб, кўчада турган бричкани кўриб, ичкари кирди. Кетишга тараддуд кўраётган қочоқни кўриб анқайиб қолди.

Аравакаш ҳам турган ерида туриб қолди.

— Қаёқдан бўладилар?— сўради бригадир аравакашдан.

Аравакаш ёлғон гапириш ноқулайлигини пайқаб, нима учун келганлигини очиқ айтди.

— Кимни олиб кетмоқчи бўлганлигингизни билингизми?— сўради бригадир.

— Йўқ,— деди аравакаш.

Шунда бригадир бу одамнинг умр бўйи бирор жойда ҳалол ишламаганлиги, бир ерда беш-олти ойдан ошиқ турмаслигини айтди. У бир неча марта қамалиб ҳам чиққан экан. Совхоздан, ишчилар ёрдам кассасидан анчагина қарзи бор экан. У бригадада, ҳатто бўлимда отнинг қашқасидек маълум одам экан.

Бу гапни эшитган аравакаш ҳайрон бўлиб қолди.

— Бошлиқларингизга бориб айтинг,— деди бригадир кетаётиб,— совхоздан одамларни авраб олиб кетиш ман этилган, буни районга маълум қиламан. Отларингизни директорингиз директоримиз билан учрашганда оласиз.

Аравакаш нима қиларини билмай, ҳайрон бўлиб қолди. Энди уйига қандай етиб олади? Бу одамникида тунаб қолсинми ёки қоронғи кечада йўлга тушаверсинми? Совхозга от-аравасиз қандай кириб боради. Бу уйда қолиш ноқулай. Ё чойхонада тунаб, эрталаб директорга учрашсинми? Ўрди-ю, совхоз директори уни милицияга бериб юборса, унда нима деган одам бўлади? Яхшиси, биронта йўловчи машинада ўз совхозимга етиб олганим маъқул, деган қарорга келди аравакаш.

У минг машаққат чекиб, эрталаб совхозга етиб келди-да, тўғри Жўраевнинг олдига борди. Шокиров ҳам ўша ерда экан. Улар хурсанд бўлиб:

— Мунча тез қайтдингиз?— дейишди.

— Ишлар чатоқ...— деди аравакаш чуқур нафас олиб.

Аравакашнинг қийналгани башарасидан билиниб турарди. Унга чой узатишди. Ишнинг оқибати хунук бўлганини эшитиб, Жўраев билан Шокировнинг аъзойи бадани жимирлаб кетди.

Умидов уларни койимади, бунинг учун учовлари «Пахтаорол» совхози ёки район раҳбарлари олдида жавоб беришларини айтди. Бу нарса Шокировнинг хаёлига ҳам келмаган эди. У директорсиз мен нима ҳам қилардим, деб бутун айбни унга тўнкамоқчи эди. Жўраев эса Шокировга қараб кўз қисиб қўйди.

Умидов кун бўйи ўз ёғига ўзи қовурилди. Совхоз икки от ва бир аравадан ажралди. Энди у қайси юз билан «Пахтаорол» совхозига бориб, от-аравани қутқариб олади. «Пахтаорол» совхозининг директори от-аравани осонликча бермас... У, албатта, нима гаплигини сўраб-суриштиради. Шунда у нима дейди.

Кечга яқин отхона олдида одамлар чувиллашиб қолишди.

— «Гордий» қочиб келяпти,— деган овозлар эшитилди.

Отнинг эгари қорнига осилиб, қора терга тушиб кетган эди.

Отбоқар уни дарҳол бинога олиб кириб, устига ёпғич ташлади.

Бу воқеани Умидов эшитмади. У ҳамон хаёл суриб, чора қидиради.

Орадан бир оз ўтгач, от чоптириб, икки отлиқ келди. Улар отхона олдида бири олиб, бири қўйиб «Гордий»ни мақтаётган одамлардан:

— Эгарли бўз отга кўзларингиз тушмадими?— деб сурашди.

— Ҳа, кўрдик,— деди Жўраев пичинг қилиб,— эгасига топшириш учун отхонага боғлаб қўйдик.

Отлиқлар суюниб кетишди. Улар отхонага киришган эди, битта отини олиб қўйишди. «Совхознинг иккинчи оти билан бричкасини қайтариб берсаларингиз отларингизни оласизлар»,— дейишди.

Отлиқларнинг ялиниб-ёлворишлари фойда бермади. Иккаласи бир отга миниб, орқаларига қайтишди.

Шокиров билан Жўраев бу гапни тезликда Умидовга етказмоқчи бўлишди. Шу вақтда Олимов директорни танқид қилаётган эди. Шокиров билан Жўраевни кўриб Олимов уларга:

— Собиқ директорни палид йўлга бошлаганларинг етмасмиди, энди бу директорни ҳам чалғитмоқчимисизлар?— деб ушқирди.— Бу қилмишларинг учун эртага партбюрода жавоб берасизлар.

Илоннинг ёғини ялаган Шокиров пинагини бузмай: «ишлар жойида, «Пахтаорол» совхозининг таноби қўлимизда, бир от келди, эртаси индинга иккинчи от билан бричка ҳам қўлимизга киради» деб қўйди.

— Қандай қилиб?— суради Умидов.

Жўраев билан Шокиров оғизларини кўпиртириб «Гордий»нинг қочиб келганини ва ўз ниятларини сўзлаб беришди.

Умидов билан Олимовнинг назарида ишлар янада оғирлашгандек туюлди. Улар чарчаган отлиқларга машина юбориб, олдириб келиш тўғрисида буйруқ беришди.

Кечки суҳбат вақтида улардан «Гордий»нинг қочиб келиш воқеасини сўраб-суриштиришди. Отлиқлардан бири бу воқеани кула-кула сўзлаб берди. Отни олиб қўйган бригадир эртасига «Гордий»ни миниб, ариқ қазиётган ишчилар олдига борибди. У отдан тушмай, бу отнинг қандай қўлга тушганини сўзлаб бера бошлабди. Отни кўриб одамларнинг оғизлари очилиб қолибди.

Бир вақт бригадир эркалатиб отнинг сағрисиغا бир шапатиллаган экан, от бир силтаб, устидаги бригадирни ерга йиқитиб қочибди. Жон-пони чиқиб кетган бригадир унинг кетидан икки отлиқни чоптирибди.

Эртасига Умидов отлиқларга бор гапни айтди ва «Пахтаорол» совхози директори номига хат ёзиб, узр сўради, ушлаб қолинган от билан бричкани қайтариб беришларини илтимос қилди. Ҳалиги аравакаш ҳам отлиқларга қўшиб жўнатилди.

Ишлар кўнгилдагидек бўлди. «Пахтаорол» совхозининг директори Умидовнинг хатини тўғри тушунди.

От билан бричка қайтариб берилди.

Бу машмананинг оқибати хайрли тугаган бўлса-да, аммо Умидов анчагача ўзини кечиролмай юрди.

Кеч кирди. Кундалик қилинган ишлар кўриб чиқилиб, эртанги кунга топшириқ берилади. Топшириқлар бериб бўлингандан кейин Умидов билан Олимовдан бошқа ҳамма уй-уйига кетади.

Қўрада майин кузак шабадаси эсар, тулин ой юлдузларни бирин-кетин осмон сайрига олиб чиқмоқда эди.

Алламаҳал бўлиб қолган эса-да, кабинетда Умидов билан Олимов совхознинг истиқболи тўғрисида бош қотириб ўтиришарди.

— Бу ҳозирча бир лойиҳа. Бизнинг шароитимизга тўғри келмаган жойларини олиб ташлаб, янгилари қўшилса бўлади. Бундан ташқари, бу лойиҳани ҳамма бўлим ва фермаларда муҳокама қилиш керак,— деди Умидов.

Бу лойиҳа бўйича совхоздаги барча сигирлар икки йил ичида янгиланиши керак эди. Бу бир жиҳатдан, кўп маблағ талаб қилса, иккинчидан, моллар учун кўп-

лаб озуқа сотиб олиш керак буларди. Молларни молхоналарда боғлиқ ҳолда боқиш учун эса алоҳида шаронт керак эди.

Умидов тамоман бошқача фикрда эди. У совхознинг етти йиллик фаолиятини таҳлил қилиб, доим давлат тасарруфида бўлиб, ҳар йили мол туғидан катта зарар кўргандан кўра, ишда бурилиш ясаб, совхозни ўпирилишдан олиб чиқиш керак, деган фикрда эди. Бунинг учун вақт, маблағ, техника ва кадрлар керак эди. Умидов қийинчиликлардан асло қўрқмади.

Умидов докладнома гарчи ҳали министрликка юборилмаган бўлса-да, бу соҳада совхозда ҳозирданоқ баъзи ишлар қилинаётганлигини айтди. Масалан, янги система бўйича ҳақ тўлаш, камҳосил жайдари молларни сотиб, уларнинг ўрнига Бушуев бузоқларидан сотиб олиб, уларни махсус усулда боқиш каби ишлар қилинаётган эди.

Совхоз ишчилари бу ишни маъқуллашди. Умидов бу масала устида министрликда шов-шув бўлиши мумкин деб Олимовни огоҳлантириб қўйди.

Умидов бу ишларда мени ҳимоя қиласиз деб Олимовга тайинлади. Чунки министрликдаги айрим раҳбарлар орасида совхоз директорларининг мустақиллигини камситадиган одамлар топилиб қолиши ҳам мумкин эди.

Олимов Умидовнинг бу ташаббуси ва матонатини қутлади ва партия ташкилоти бу ишда доимо уни қўллаб-қувватлаяжagini айтди.

Сўнг улар совхознинг ҳар бир тармоғида қилинадиган ишларни муҳокама қилишди. Шунда икки раҳбар йиғим-теримни сифатли ўтказиш билан бир қаторда, келгуси йилга тайёргарлик кўравериш керак деган тўхтамга келишди. Капитал ва жорий ремонтга ажратилган, лекин материал йўқлиги туфайли йил бўйи фойдаланилмаётган маблағларга асбоб-ускуна сотиб олиб, биолар қуриш, боғ барпо этиш ва зотли моллар сотиб олиш ҳақида министрдан ижозат олиш учун хат ёзишди.

Икки раҳбар бир неча кун совхоз фаолиятини шу зайлда муҳокама қилишди. Бухгалтерлар, иқтисодчилар ва план бўлимлари ҳам яхшигина ишлашди. Улар кўп тармоқли совхознинг фаолиятини ҳисоблаб чиқиш учун неча кунлаб чўт қоқиб, арифмометрнинг қуло-

ғини бурадилар. Улар Умидовнинг билим доираси кенглигига ва қишлоқ хўжалигининг ҳамма тармоқларидан хабардор эканлигига қойил қолишди.

Ҳисоб-китоб масаласи тугагач, ҳар куни кечқурун ферма ва бўлимларда тупланиб, план ва расчётлар муҳокама қилинди. Натижада совхоз ишчиларининг ўз хўжаликларини намунали хўжаликка айлантириш учун жонбозлик кўрсатишаётгани иёботланди. Аммо баъзи ишёқмаслар:

— Бундай катта планни бажариш учун узоқ йиллар жон куйдирчш керак,— деб ишни пайсалга солмоқчи бўлишди.

Аммо Умидов ундайларнинг танобини тортиб қўйишни биларди.

— Совхознинг барча тармоқларини бараварига ривожлантириш учун мўлжалланган мазкур план, албатта, дангасалар, ишбузуқилар ва қўрқоқлар учун тузилмаган. Партия, комсомол ва касаба союз ташкилотлари илғор кишилар ёрдамида бу планни икки йилда бажаради.

Ҳамма бир овоздан «Тўғри!» деди.

Оммага суянган Умидов министр номига совхоз ишлари ва унинг истиқболи ҳақида докладнома ёзди. Докладнома ишлаб чиқариш кенгашида муҳокама қилинди ва маъқулланди.

Шокиров докладноманинг бирон моддасига эътироз билдирмади, ёқлаб ҳам гапирмади. Ўзининг совхознинг тақдири учун директор билан баб-баравар жавобгарлигини ҳис этмади. Аммо ҳамма нарсани диққат билан тинглади. Бу Умидовга қизиқ туюлди.

Юсуф ота Шокировга узоқ тикилиб туриб, ўртага савол ташлади:

— Биз кексалар совхозимизни тузган, унинг дастлабки директори бўлган Ғани ота шунақа бир планни бир вақт ўқиб берганини яхши биламиз. У бу ерларни боғ-роғларга айлантирамыз деб бизни хурсанд қилган эди. Уша план қани?

Шокиров Юсуф отанинг гапини бўлиб, бунақа планни эшитганимиз йўқ, деди.

— Шунақа бир план бор эди!— дейишди совхознинг эски ишчилари бараварига.

Сўнг Юсуф ота билан баъзилар бу планни йўқотиб юборишган бўлса керак, дейишди. Кейин Юсуф ота ўз

бригадасини мисол қилиб, табиат инжиқликларига қарши кураш, совхозни гулллатиш ҳақида гапирди. «Бизнинг зиммамизга халқимизни гўшт, сут билан мўлкўл таъминлаш вазифаси тушган, деди.— Бас, шундай экан, биз бу партия ва халқ топшириғига фидокорона меҳнат билан жавоб беришимиз керак. Совхозимизда меҳнат қаҳрамонлари, шарафли меҳнат ташаббускорлари бўлиши лозим. Инсон ўзидан яхши ном қолдириши керак. Биз она еримизни ардоқлашимиз, унинг муносиб эгалари бўлишимиз лозим».

Юсуф ота, совхознинг олти йигити Совет Армияси сафида хизмат қиляпти, деди. Совхоз уларга ғамхўрлик қилиши керак. Улар армия хизматини тамомлагач, тўғри совхозга қайтишсин. Бултур армиядан бўшаган беш йигит совхозга келган эди, биттаси ҳам бу ерда қолмади, бошқа совхоз ёки шаҳарга кетиб қолди.

Сўнг у совхознинг дастлабки директори Ғани отанинг ўғли Тоҳир ҳақида гапирди. Тоҳир армияга кетгунича бригадир эди. У шофер, тракторчи, шўр ернинг тилини биладиган яхши ишчи эди. Юсуф ота кадрларни кўз қорачиғидай асраш, уларга шароит яратиб бериш лозим деганида, Умидов қувониб кетди.

Юсуф отанинг бригадасидаги бир мўйсафид Шокировга ўдағайлади:

— Нега сен бригадиримизни кўролмайсан? Доим уни чалмоқчи бўласан. Бундан етти йил бурун Ғани ота унинг ҳақида нима деганини биласанми?— чол батафсил баён қила бошлади:— Юсуф ота совхознинг ташкилотчиларидан бири. У ўз бригадирига, топшириқни менга эрталаб эмас, кечқурун бер, дерди. У каллаи саҳарлаб ўрнидан туриб, катта кетмони қўлида, далага йўл оларди. Ёзуёш кўтарилгунча мўлжалдаги ишни бажариб қўярди. Унинг кетмонини экскаваторнинг ковши деган афсона ҳам тарқалганди. У билан ҳеч ким тенглашиб чопиқ қилолмасди. Унинг қилган чопиғига одамларнинг ҳаваси келарди.

Чол ниҳоят қатъий қилиб деди:

— Энди ўзи бригадир бўлгач, одамлардан ҳалол ва яхши ишлашни талаб қиляпти. Шу сабабдан иши ҳам яхши, ҳосили ҳам юқори, Юсуф отанинг Шокировга нега ёқмаётгани қизиқ бўлди-ку.

Юсуф ота етмишга кириб қолган, барваста, юришлари шахдам, икки юзи қип-қизил, қора қош, соқол-

мўйлови оппоқ, қарашлари маънодор, ёқимли чол. Унга ҳамманинг ҳаваси келарди. Қариганида бошига мусибат тушади. Хотини олти ойдан бери касал, ёлғиз ўғли урушда ҳалок бўлган. Шундай бўлса-да, икки йилдан бери бригадирлик қилади. Рўзғору бемор хотинига ўзи қарайди.

Умидов бир куни суҳбатлашмоқчи бўлиб Юсуф отани уйига таклиф қилди. Улар ярим кечагача мириқиб қаймоқлашишди. Умидов, одамлар ҳақида, меҳнат интизоми ҳақида сўраб-суриштирди.

Юсуф ота кўпни кўрган, кўп нарсаса ақли етадиган одам. Умри ҳалол меҳнат билан, қийинчилик ва машаққатларни бартараф қилиш билан ўтган. Аммо юрагидаги дардини ҳеч кимга очмасди. У ернинг тилини яхши билар, бир қарашда бу ердан қанча ҳосил кўтариш мумкинлигини айтиб берарди.

У маслаҳатгўй одам. Бошига бирон ташвиш тушган одам ундан йўл-йўриқ сўрайди. Чол унга оқилона маслаҳат бериб, дардини енгиллаштиради. Агар ҳамсуҳбати ноҳақ бўлса, дангал юзига айтади.

Собиқ директорлар сингари қўшни хўжаликлар билан муносабатни яхшиламаётгани учун Юсуф ота Умидовга айб қўйди. Қўшни хўжаликлар бақувват хўжалик. Совхозга ёрдам беришлари мумкин. Бу зонадаги хўжаликларни бир-бирига боғловчи кўп омиллар бор: ариқ ва каналлар ўртада, зовур умумий, электростанция, кўприк ва йўллар ўртада ва ҳоказо. Агар илгариги директорлар ўз феъл-атворлари, ёлғон ваъдалари билан қўшничиликни бузиб келишган бўлса, энди бу аҳволга барҳам бериш керак эди.

Чолнинг бамаъни гаплари Умидовга маъқул тушди. Чол қўшни хўжаликлар агар пахтачиликни ривожлантирмоқчи бўлишса, бизнинг совхозимиз дон, шоли ва чорвачиликни ривожлантириши лозим. Аммо ишимиз ҳали кўнгилдагидек эмас. Одамлар қилган ишни биз қилолмаймизми? Аҳвёл шундай давом этса, райондагина эмас, балки ўз совхозимизда ҳам бош кўтариб юролмаймиз. Йил бўйи тер туксангу натижа «вой» бўлса!.. Ана шуниси алам қилади кишига!..

Пахтакор қўшниларимиз қаҳрамонона меҳнатлари билан жаҳонга машҳур бўлдилар, бизларда эса йилдан-йил ҳосилдорлик пасайиб, молларнинг турлари ёмонлашиб кетмоқда. Бунга чидаб бўладими?!

Умидов чолнинг бу сўзларини эшитар экан, ўзини катта бир мактабни ўтаётгандек ҳис қилди. Намунали бригада бошлиғи бўлган бу одамни нега совхозда кўп одам танимайди. Бунинг сабаби нимада? Унинг ҳаёт тажрибаси ва босиб ўтган йўли сермазмун-ку?

Умидов чолга, қилган ишлари ва ҳаёти ҳақида бир неча савол берганида, унинг жавобларидан бунда Шокировнинг қусури борлигини пайқади. Воқеа бундай бўлган эди. Бир йили Шокиров Юсуф отадан бригададаги ерингиздан ярим гектарига менга қовун-тарвуз экиб беринг, дебди. Бу қонунга хилоф ишга Юсуф ота кўнмабди. Шокиров дўқ-пўписа қилиб, уни қўрқитибди. Бу воқеадан кейин совхоз директори Абдуллаевнинг иш фаолиятини текшириш учун комиссия келади, шунда Юсуф ота директорни ҳимоя қилади. Ота Абдуллаевни совхозни тузган Ғани ота сингари ибратли директорлар қаторига қўяди. У гап орасида тўхматчиларни жазолаш керак деб ўқтиради. Аммо Ўринбоев бошлиқ комиссия Юсуф отанинг гапини инобатга олмайди, Шокировнинг фаол иштирокида Абдуллаев ишдан олинади. Ана шундан бери Шокиров Юсуф отага тишини қайраб юарди. Ўшанда Шокиров уни бригадирликдан олиб, қийин ишга қўяди. Аммо Юсуф ота бу ишни ҳам дўндириб бажаради. Бундан жон-пони чиққан Шокиров отани гумдон қилиш ниятида пайт пойлаб юарди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, партком ва илғор ишчиларнинг талаби билан Юсуф ота яна бригадирликка тайинланди. Шокиров яна ўч олиш йўлини ахтара бошлади. Ниҳоят, отанинг тўшакда ётган бемор хотини унинг учун яхши баҳона бўлди. Юсуф ота хотинини касал вақтида Шокировнинг бақироқ ва қўполлигидан ташқари, бераҳм одам эканлигига ишонч ҳосил қилганди. Чолнинг хотини ҳам унга ўхшаб совхоз ишига жонкуяр, илғор ишчи эди. У ҳар қандай шароитда ҳам жонини фидо қилиб ишларди. Кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолганида Шокиров бир марта ҳам унинг ҳолидан хабар олмади. Ҳатто район поликлиникасига бориб келиш учун унга отарава ҳам бердирмай қўйди.

Умидов кексаларнинг гапларини эътибор бериб тинглар, уларнинг гапларидаги фойдали жойларини дафтарига ёзиб қўйиб, шунга амал қилади.

Юсуф ота совхоздаги қолоқлик сабабларидан яна бирини очиб ташлади. У Шокировни совхозга «ҳисса» дорлик киргизганликда айблади. «Ҳисса»чилар совхоз ерининг қадрига етмайдиган одамлар. Уларга ҳосилдор еру аъло уруғ, кўпроқ гўнг бер, сувни аяма. Алмашлаб экиш, кузги шудгорлаш, шўр ювиш, яхоб суви бериш, умуман совхоз истиқболи уларни сира қизиқтирмайди. Улар баайни баҳорда учиб келиб, кузда яна учиб кетадиган қушларга ўхшайди.

Ер ҳам одамга ўхшаб овқатлангиси, сув ичгиси, офтобдан баҳраманд бўлгиси келади. Ўғит — унинг озуқаси. Вақтида хайдасанг, суғорсанг чанқови босилади. Шунда ундан мўл ҳосил кутавер. «Ҳисса»дорлар шундай қиладими? Йўқ! Улар совхознинг бирон тадбирида қатнашмайди. Агар бирор гап бўлса, «Биз мавсумий одамлармиз» деб оёқ тираб олишади. Улар худди бегона одамлардек ўзларига ажратилган ерларда қап тикиб яшайдилар. «Ҳисса»дорларга табиат офатларига қарши курашнинг ҳам дахли йўқ.

Бир вақт экинларни дўл уриб кетди. Юсуф ота бригадаси аъзолари кеча-кундуз даладан жилмай, табиий офатга йўлиққан экинларни сақлаб қолиш учун курашди. «Ҳисса»дорлар эса табиий офатдан қўрқиб, қочиб кетадилар. Бош агроном, район қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш бўлими бошлиғи Бүриев полиз экинларининг ҳаммасини дўл уриб кетди, деб акт тузишди. Шокировнинг ана шу битта акти тракторнинг иши, ёнилғи, уруғ, ўғит ва ишчиларга тўланган иш ҳақини чиппакка чиқарди.

Шу тариқа беш йил мобайнида совхознинг уч юз гектар ери фойдаланилмай қолиб кетди. Ҳолбуки, Мирзачўл шароитида бир гектар ерни ўзлаштириш учун бир ярим минг сўмдан кўпроқ маблағ сарфланади. Унда уч юз гектар ерни ўзлаштириш учун ҳавога сарфланган маблағга ким жавоб беради? Агар бу ерларга экин экилганда совхоз қанчадан-қанча фойда кўрган бўларди.

Ишчиларга шароит яратилса, уларни ишга рағбатлантирилиб, муқим яшайдиган қилинса, улар ўзларини совхознинг чинакам жонкуяри деб билса, ишлар борган сари яхшиланиб бораверади.

Чол бу гапларни министрлик вакили Уринбоевга айтганида, ундан аччиқ жавоб олганини хотирлади:

«Совхознинг хўжайини йўқдек, ҳамма нарсага бошингизни суқаверасизми?»

Шунда чол, дарҳақиқат бир неча йилдан бери совхозда яхши бошлиқ йўқлигини тасдиқлади. Бутун бало ана шунда эди. Шокиров эса ўз қишлоғида кўнглимга ёққан ишни қилавераман, буни ҳеч ким билмайди, деб ўйларди. Ваҳоланки, унинг қилаётган қинғир ишлари ҳаммага аён эди. Одамлар унинг бир неча гектар ерга полиз экинлари эктирганини яхши биларди. Бутун иллат унинг районда ёр-биродарлари, қўлтиқтаёқлари кўпчилигида эди. Улар одамларнинг шикоятларини тинглашар, аризаларини қабул қилиб олишарди-ю, аммо бирон ибрат бўларли иш қилишмасди. Шуниси қизиқки, баъзи яхши одамлар турли «баҳоналар» ва «ўз ихтиёри» билан совхоздан кетиб қолардилар.

Бу доно чолнинг ўз бригадасида ишларни аниқ иқтисодий ҳисобда олиб борганлиги Умидовга ёқди. Маълум бўлишича, экинларни бригадалар бўйича тақсим қилинган вақтда Юсуф ота совхоз дирекцияси ва бўлимларда бир неча марта фикжиллашган экан. Бригадаларга олти-етти хил экин экиш тавсия қилинганида, у қаттиқ қаршилиқ кўрсатибди. У бригадаларда нари борганда тўрт ёки уч хил экин экишни талаб қилибди. Шунда бригада техникадан унумли фойдаланишини ва камчиликни ташкил қиладиган ишчи кучларини тарқатиб юбормаслигини далил қилиб кўрсатибди.

У ўз гапининг тўғрилигини исботлаш учун бу йил ўз бригадаси ерларига уч хил экин: маккажўхори, молга бериладиган лавлагини ва арпа аралаш беда экди. Ҳамма экинлардан юқори ҳосил олиб, бригада катта фойда кўрди. Қўшни бригада эса саккиз хил экин эккан эди. Икки хил экин унмади, тўрт хил экиндан 60—70 процентдан ҳосил олди, фақат икки хил экини зўрга планга етказиб ҳосил берди-ю, бироқ таннархи қимматга тушди.

Чол ўз одамлари ҳақида ҳам илиқ гаплар айтди. Улар қанча гектар ерга экин экаминиз дейиш ўрнига, қанча ҳосил кўтарамиз дейишаркан. Бригада аъзолари ҳар туп экини меҳр билан парваришлар, агар у авж олмаса, қўлоғидан тортиб бўлса-да, ўстиришга бор кучини сарфларди. Шу йўсинда бригада лавлагини

дан мисли кўрилмаган юқори ҳосил олди. Бу эса совхоз тарихида энг юқори ҳосил эди.

Умидов бу янги ерда ҳам Қизилқумдаги «Мойкўл» совхозидagi сингари ишчан одамларга йўлиққанидан беҳад хурсанд бўлди. У «Мойкўл»да ҳам хўжаликни худди шундай бошқарган эди.

IV

Куз ҳар вақтдагидан кўра иссиқ ва қуруқ келди. Бунақа кузни ҳар ким ўзича бичиб-тўқиди: масъулиятни ҳис этмаган, тепса-тебранмас раҳбар елкамга энди ёз офтоби тегяпти, ишларни бамайлихотир бажаравераман, бу йил барглар бултургидақа тез сарғаймаяпти. Қуриган шохлар шамолда синмаяпти. Осмонга ҳали булут чиққани йўқ, куз энди бошланяпти, деб ўзига таскин беради.

Меҳнатсевар, тиниб-тинчимас раҳбар эса бундай келган кузни ғанимат билиб, ҳосилни ўз вақтида йиғиб-териб олади, қишга тайёргарлик кўради, келаси йил мўл ҳосили учун пухта замин яратади, шудгорлашни вақтида тамомлайди, кузги экинларни экиб, ихота дарахтлари ўтқазади. Умидов ана шундай раҳбарлардан эди.

Унинг бошида доим турли-туман ишлар ғужғон ўйнайди. Аввало ҳосилни йиғиб-териб олиш, сўнг навбатдаги ишларни бажариш... Арзимаган ишлар ҳам унинг кўзига тоғдек кўринарди. Бунинг устига кадрлар етишмаслиги уни қийнарди. «Ҳисса»дорлар эса «ишим битди, эшагим лойдан ўтди» қабилида иш тутиб, жўнаб қолишган. Лоақал экин экилган майдонларни тозаламай кетаверишган. Ҳатто совхоз ҳисобидан қурилган капаларнинг ёғоч-тахталарини ҳам олиб кетишган.

«Совхозда «ҳисса»дорлар бўлмасин», деган Юсуф ота минг марта ҳақли эди.

Бундан ташқари, ҳанузгача бу совхозда хўжаликнинг истиқболли, одамларнинг ғамини ейдиган, улар ҳақида ўйлайдиган раҳбар кам бўлган экан. Шу сабабдан ёшлар шаҳарга ёки шаронти яхшироқ бўлган бошқа хўжаликларга интилар экан.

Ахир инсон вақтичоғлиқ қилиш, бир-бирининг суҳбатидан баҳраманд бўлишни хоҳлайди. Совхоз клубида эса ҳафтада бир марта кино қўйилиб, бир марта тан-

ца уюштирилади. Ёшлар хурсандчилик қилгани кеч-қурунлари бошқа совхозларга борадилар. У ердан ярим кечада чарчаб-ҳориб қайтадилар.

Умидов бу масалага алоҳида эътибор берди. У партия ва жамоат ташкилотлари олдига совхозда маданий-маиший ишларни жонлантириб юбориш масаласини қўймоқчи бўлиб, ўйлаб турганида Олимов кириб келди-да: «Эртага кечқурун парткомнинг комсомол ташкилоти ва ишчилар комитети билан биргаликда қўшма мажлиси бўлади, унда клубнинг иш плани муҳокама қилинади. Сиз ҳам албатта иштирок этишингиз керак, сўзга тайёрланинг», — деди.

Кенгайтирилган партбюро мажлиси жонли ва қизгин ўтди. Умидов одамларнинг меҳнатсеварлиги, қувноқ ва маданий ҳаёт кечирish иштиёқи баланд эканлигига яна бир бор ишонч ҳосил қилди ва клубнинг иш планига бир қанча қўшимчалар киритди. Одамлар меҳнат қилиш билан бирга, яхши дам олиб, вақтичоғлик қилишлари, шу билан бирга ўқиб, ўз малакаларини оширишлари керак. У совхознинг ишларини чуқур таҳлил қилиб, коллективга яхши ғамхўрлик қилинмаганлиги сабабли совхоз қолоқликдан чиқа олмаган, деди. Бу ўринда жамоатчиликнинг таъсири катта эканлигини ҳам таъкидлаб ўтди.

Натижада совхознинг ҳамма бўлимларида минимум ва ҳўжалик иқтисодини ўрганиш ўқиши ташкил этиш масаласи белгиланди.

Умидов сутчилик фермасидаги иқтисодни ўрганиш ўқишига ўзи раҳбарлик қилмоқчи бўлди. Унинг ташаббусини бошқалар ҳам қўллаб-қувватлади. Шу онда лекторлар ва техникум раҳбарлари топила қолди.

Умидов аввало, ҳосилни йиғиб-териб олиб, кейин ақлий меҳнат билан шуғулланамиз деган нарсa бўлмаслиги керак деганда, йиғилиш иштирокчилари унинг фикрини бир овоздан маъқуллади.

У партком аъзоларидан, партия ташкилотининг ўрнини босмоқчи эмасман, аммо бир оз партиявий-ҳаётий тажрибага эга бўлган бир коммунист сифатида, бир қанча амалий маслаҳатлар бермоқчиман, деб узр сўради. У, бу таклифларнинг, шубҳасиз, совхоз ишчилари ҳаётида жуда муҳим эканлигини уқтириб ўтди. Сўнгра, кинонинг ҳам аҳамияти катта эканлигини ва кўпчилик бўлиб танца қилиш ҳам кераклигини таъкид-

лади. Аммо клубнинг ишлари бу билан чекланиб қолмайди. Мабодо шинам дала шийпони ишчиларни жисмоний меҳнатдан сўнг иккинчи ҳордиқ чиқарадиган жойи эканлиги инобатга олинса, яхши клуб эса маданий-маънавий дам оладиган иккинчи уйи бўлиши лозим. Хусусан «бир пиёла чой» устидаги суҳбатларни, революция ва меҳнат ветеранлари, уруш ва меҳнат қаҳрамонлари билан учрашувларни, савол-жавоб кечаларини, концертлар ва бадний ҳаваскорлар тугаракларини яхши уюштириш керак. Одамларнинг онги кундан-кунга ўсмоқда, ўз билимларини ҳамда маданий савияларини тобора ошириш учун интиломоқдалар. Шунинг назарда тутиш керакки, ҳозирги қишлоқ аҳли турли хил техникани бошқара оладиган одамлардир. У ишчилар синфи билан қўлни қўлга бериб халқ учун моддий неъматлар яратади. Бугунги кунда қишлоқда турли хил касб эгалари: тракторчилар, комбайнчилар, ирригаторлар, зоотехниклар, чорвадорлар, экономистлар, инженерлар, врачлар, ўқитувчилар ва бошқа кўпгина касб эгалари ишламоқда. Улар меҳнаткаш деҳқонлар ҳаётини тубдан ўзгартириш учун жонбозлик кўрсатмоқдалар. Бунда клубнинг роли катта, у одамларни уюштириши, уларнинг бутун истак ва орзуларини коллектив манфаатига сафарбар қилдириши лозим. Маънавий талаб қондирилгандагина меҳнат ҳам самарали бўлади, қаҳрамонлик намуналари кенг қулоч ёзади.

Умидов сўзини якунлар экан, деди:

— Одамларга ғамхўрлик қилмаган раҳбарнинг улардан иш талаб қилишга ҳақи йўқ. Иш билан ғамхўрлик эгизак нарсадир. Бу нарсаларнинг ҳар иккисига ҳам бошқача кўз билан қараш керак. Олтин фондимиз кадрларни ардоқлашимиз, кўз қорачиғидай асрашимиз лозим.

Йиғилганлар Умидовнинг сиёсат, ҳужаликни бошқариш, ижтимоий ҳаёт, одамларга муносабат ва уларга ҳар доим ғамхўрлик қилиш борасидаги ақл-заковати-га таҳсин ўқидилар.

* * *

Баъзи бир район ташкилотларида Умидовга бошқача кўз билан қарайдиганлар ҳам топилиб қолди. Ма-

салан, бир раҳбар «Узсельхозтехника»да: «Ҳовлини қурмасдан эшигини қурибсиз-да» деб Умидовга пичинг қилди. «Янтоқ уни тайёрлайдиган машинага умидвор бўлиб, элдан бурун уч юз тонна янтоқ тайёрлаб қўйибсиз. Бизда эса ҳали бунақа машина йўқ!»

Умидов шунақа машина бор деб уларни ишонтирмақчи бўлганда, у қўл силтаб: «Такрор айтаманки, бизда ҳали унақа машина йўқ», деб жавоб берди. Шу тариқа «Узсельхозтехника»нинг бу жавоби Умидовнинг совхозни витаминлашган ем-хашак уни билан таъминлаш ниятида қилган ҳаракатларини чиппакка чиқарди.

Бўриев Умидовни район қишлоқ хўжалик бошқармасига ўзи йўқлатган бўлса-да, уни ёмон кутиб олди. Бундан дили ранжиган Умидов индамай чиқиб кетаётган эди, Бўриев:

— Ҳа, нега келдингизу, нега кетяпсиз? — деди. Умидов ўзини босиб:

— Кутиб олишингиз шу бўлса, кузатишингиз қанақа бўлиши ўз-ўзидан маълум. Мен бу хилдаги муомалага ўрганмаганман. Хизмат юзасидан олдингизга келган одамни бундай кутиб олишингиз яхшимас.

Бўриев ўрнидан туриб, ўтириш учун Умидовга жой кўрсатди ва гапни бошқа ёққа бурди:

— Ҳозиргина бир колхоз райси бўлмағур талаблар билан олдимга кириб, таъбимни тирриқ қилди, — баҳона қилди у. — Ҳалигача ўзимга келолмаяпман.

Аслида гап бошқа ёқда эди. Бўриев ўз мавқеидан фойдаланиб, Умидовни қўлга олмоқчи ва Шокировга нисбатан муносабатини ўзгартириши учун уни андак чўчитиб қўймоқчи эди. Аммо Умидов у ўйлаган одамлардан эмасди.

Бўриев гапни чалғитиш учун хўжалик соҳасидан Умидовга бир неча саволлар берди. Бу саволлар совхознинг тараққиёти ва яхшиланишига ҳеч алоқаси йўқ эди. Башарти Умидов совхоз ишлари ёмон аҳволда деб жавоб берган тақдирда ҳам, барибир Бўриев ҳеч қандай ёрдам бермасди. Агар унинг совхозга ёрдам бериш нияти бўлса, буни аллақачон қилган бўларди. У совхознинг бундай аҳволга тушгунича қараб турмасди. Шундай бўлса-да, Умидов Бўриевнинг совхозга ва ўзига нисбатан муомаласи қандайлигини синаб кўрмоқчи

бўлди. Совхозни қай аҳволда қабул қилганини, ҳозир нималар қилаётганини, келгусидаги режалари қандайлигини, «Облсовхозтрест»дан ташқари, район ташкилотларидан қандай ёрдам кераклигини унга рўйрост айтди.

Бўриев унинг гапларини диққат билан тинглаган бўлди. Умидов папкасини ковлаштира бошлаган эди, Бўриев ер остидан унга хўмрайиб қараб: «Сен ҳали районда намунали хўжалик директори бўлмоқчимисан? Чучварани хом санабсан. Менга тинч ишлашга имкон бўлмаган жойда, сенга ҳам тинчлик йўқ!» деди ичида.

— Иҳота дарахтлари ўтқазадиган жойларни аниқлаб бўлдингларми?— Бўриев шу саволни берар экан, совхозни топшираётган вақтда унинг истиқболига доир планни ҳамда ер картаси ва бошқа ҳужжатларни йиртиб ташлаганини эслади. Янги директор эса совхозни қабул қилаётганида бу нарсаларга эътибор бермаган эди.

Умидов совхознинг истиқболига доир ҳеч қандай ҳужжат топа олмадим деди. Аммо, ўзи тегишли идоралардаги архивлардан иккинчи нусхасини топган эди. Бўриев ҳамон уни чалғитиш мақсадида пойинтар-сойинтар саволлар берарди. Ниҳоят, гапни Шокиров масаласига бурди.

Умидов Бўриевнинг ниятини фаҳмлаб, Шокиров тўғрисида ортиқча гапирмади. Лекин бор гапни рўйрост айтди: ҳозир совхозга кўплаб техника керак бўлиб турган бир пайтда ўз билим доираси торлик қилиб, мавжуд техникани ишга сололмайдиган одамларнинг раҳбар бўлиб туриши қийин. Мўл ҳосил етиштириш учун эса техниканинг тилини яхши билиш керак. Уни ишлата биладиган одамларни топиб, уларнинг техникадан қандай фойдаланаётганликларини назорат қилиб туриш керак. Аммо Шокиров бу соҳада анча қийналиб қоляпти. У совхозда анчадан бери яшаётгани учун барча икир-чикирларини яхши билади. Шу сабабдан ўз вазифасида, яъни бош агроном бўлиб ишлайверади. Агар қийналиб қолса, унга ёрдам беришга тайёрмиз. Биз илм-фан ва тажрибага суянган ҳолда иш олиб бориш тарафдоримиз.

Бўриев бу гапдан ўйланиб қолди. Кейин савол берди:

— Совхозда сал кам бир йил ишляяпсизу бирор бурилиш ясадингизми? Совхознинг истиқболи ҳақида қандай фикрдасиз? Совхознинг оёққа босишига ақлингиз етадими?

Умидов Бўриевдан бундай гапларни кутмаган, совхознинг аҳволини яхши билган Бўриев менга ёрдам берар деб ўйлаганди. Шу сабабдан совхозда Бўриев ишлаган даврини эслатиб ўтишга мажбур бўлди:

— Сиз совхоз директори бўлган вақтингизда совхозни ободонлаштириш, қорамол наслини яхшилашга эътибор берганмисиз? — деб пичинг қилди Умидов.

Ўзининг эса Сирдарёга бориб қўпгина совхоз ва колхозларни кўриб келганини айтди. Кўрган хўжаликларидида чўлдан асар қолмаган, бу хўжаликларни кўриб, киши ёқасини ушлаб қолади. Бизнинг совхоз эса ҳамон ўзини унглаёлмаяпти. Бунинг сабаби нимада. Район раҳбари сифатида сиз бунга нима дейсиз, деди Бўриевга.

Талвасага тушиб қолган Бўриев гапни бошқа ёққа бурди:

— Мен яна бир нарсани билмоқчиман: йиғим-терим қизиган долзарб пайтда одамларни янтоқ ўришга сафарбар қилишнинг нима ҳожати бор эди? Ахир хўжаликларингизда қорамол йўқ-ку!

Умидов бу сизнинг вазифангиз доирасига кирмаса керак, деб пичинг қилди. Бу гапдан Бўриевнинг жаҳли чиқиб, сизга ўхшаган директорлар «Облсовхозтрест» бор-ку, деб районни менсимаяпсизлар, деб таъна қилди ва жойларда фақат район ташкилотларигина бошчилик қилади, деб огоҳлантирди. Ёнобарин, районнинг рухсатисиз ўзбошимчалик қилишга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ, деб ўшқирди.

Аммо Умидов, гап совхоз ишларини яхшилаш устида кетаётган бир пайтда, тумшуғини ҳар ёққа тикаётган Бўриевни миқ этмайдиган қилиб қўйди. Унинг район раҳбарларидан бири эканлигини ҳам айтиб ўтди. Сўнг ҳеч ким ўзбошимчалик қилаётгани йўқ, балки ишчиларнинг талаб ва хоҳишларига мувофиқ совхозни оёққа тургазиш ва ривожлантириш устида жиддий ишлар олиб бориляпти. Чорвачиликни деҳқончиликдан ажратиб бўлмайди. Бу икки тармоқ бир-бири билан узвий боғланган. Ҳар иккаласини бирга ривожлантириш керак, деди.

Умидов Бўриев нима мақсадда чақиртирганини ва унинг ҳақида қандай хулосага келганлигини фаҳмлади. Олимовнинг Бўриев совхоз ишларига асло жон куйдирмайдиган одам деган гапларига яна ишонч ҳосил қилди. Бундай бемаъни суҳбатдан сўнг Умидов: «Сен билан пачакилашиб ўтиришдан маъно чиқмайди шекилли» деган фикрда қоғозларини йиғиштириб, папкасига сола бошлади.

Шунда Бўриев Шокировнинг «Умидов кучли директор»лардан деган гапини эслади. Ҳар ким ҳам унинг ишига аралаша олмасди. Ниҳоят тишларини ғижирлатиб: «Бу чулу биёбонда катта қадам ташлайман деб чатаноғи керилмаса гўргайди. Чулнинг ўзига яраша инжиқликлари бор. Ҳар ким ҳам уни эплаб ишга сололмайди... Сен бу ерда вақтинча ишлаётган кимсасан... Ишқилиб шарманданг чиқмаса бўлгани»,— деган фикрни хаёлидан ўтказди.

Умидов хайрлашиб, чиқиб кетди.

* *
*

Умидов билан Олимов бақувват қўшни совхоз директори Азимовнинг олдига боришди. Олимов Умидовни унга таништирди. Улар турли масалаларда суҳбатлашишди. Азимов бир оз бўлса-да, Умидовнинг қандай одам эканлигини билгиси келди. Аввало, у ўзининг улардан нега хафалигини айтди. Чунки собиқ директорларнинг кўпи Азимовни бир неча марта лақиллатиб кетишган эди. Шунда совхоз катта зарар кўрган, бу бир неча йилдан бери балансда осилиб ётарди. Шу сабабдан Азимов бу совхоз билан асло алоқа қилмасликка аҳд қилган эди.

Умидов ўз илтимосларини айтишга шошилмади. Азимовнинг ўзидан бир неча поғона юқори эканлигини фаҳмлади. Хўжаликни бошқариш соҳасидаги унинг бамаъни гаплари Умидовга жуда ёқди. Азимовнинг кўкрагида ярқираб турган Олтин Юлдуз эса кўп нарсадан далолат бериб турарди. Шундай катта ва бақувват совхоз директорининг кабинети жуда оддий жиҳозланган эди. Ундаги нарсалар дид билан жой-жойига қўйилган.

Умидов қўлидаги бўш пиёлани Азимовга узатар

экан, келишидан мақсади нима эканлигини ётиғи билан айтди. Совхоз директори олдига эмас, балки коммунист ва Социалистик Меҳнат Қаҳрамони ҳузурига келганлигига шама қилди. Аввало, ундан ёрдам ва маслаҳат сўраб келган бўлса, қолаверса, ундан жиддий даъволари ҳам бор эди. Ўзи билан қўшни бўлган хўжалик ёмон аҳволга тушиб қолган пайтда, коммунист ва Социалистик Меҳнат Қаҳрамони қандай қилиб кўз юмиб ўтиб кета олади? Ёки у ери, суви, оби ҳавоси бир хил икки совхоздан бири ўзини кўрсатмоқчими? Бу яхшимас. Халқнинг: «Ховли олма, қўшни ол» деган ҳикматли гапи бор. Биз шунақа яхши қўшнимиз ҳузурига маслаҳатга келдик. Азимов Умидовнинг бу гапларига асло ранжимади, жилмайиб, энди совхозингиз гуллайди, деди. Бу гапни у сидқидилдан айтди. Умидовнинг очиқ кўнгиллигини, ҳалол одамлигини, ишга партиявий нуқтаи назаридан ёндашаётганлигини билиб туриб айтди.

Умидов совхознинг ҳозир нималарга муҳтож эканлигини батафсил сўзлаб берди. Гарчи совхозда техника етарли бўлса-да, ярмидан кўпи ремонтталаб. Қайси тракторнинг қанақа ремонтга муҳтожлиги номаълум. Дефект ведомости йўқ. Совхозда шароит йўқлиги сабабли инженерлар кетиб қоляпти. Кўпдан бери совхозда инженер йўқ. Механикнинг эса назарий билими етарли эмас. Ишга яроқли техника йўқлиги туфайли шудгорлаш, ер текислаш, кузги дон экиш ва дарахт ўтқозиш плани оқсаяпти.

Бу гапни эшитиб Азимов ўйга чўмди. Гарчи одамлар ва техника ўз совхозига сув ва ҳаводек зарур бўлса-да, ёрдам бериш инсоний бурчи эканлигини ҳис этди. Чунки вақт зиқ, кузги шудгорлашни кечиктириб бўлмаслигини тушунарди. Аммо у Умидов билан Олимовни огоҳлантирди: қиш қишлигини қилиши мумкин, ҳозир ҳаво яхши. Тракторчилар ҳақида ўйлаб кўриш керак. Улар ерни очиқ ҳавода ҳайдайдилар. Тракторчилар ҳавонинг қандай бўлишини билишмайди. Механизаторларни иссиқ кийинтириш керак. Уларни далада овқатлантириш, ёгин-сочиндан сақлайдиган шароит яратиш зарур. Моҳир механизаторларни ҳурматлаш, уларни моддий ва маънавий жиҳатдан рағбатлантириш лозим. Шунда одамлар ғайрат ва ташаббус кўрсатиб меҳнат қиладилар.

Азимов эртагаёқ учта ер ҳайдайдиган трактор, битта грейдер, битта ер текислайдиган скрепер, дарахт ўтқазиш ва боғ яратиш учун битта конавокопатель юбортиришга ваъда берди.

Умидов билан Олимов бу гапни эшитиб, елкаларидан тоғ ағдарилгандек бўлди, юзларида табассум ўйнади. «Узоқ қариндошдан кўра, яқин қўшни яхши» деган мақолни айтиб, Азимовга ташаккур изҳор қилишди.

Азимов молларнинг ем-хашаги ва аҳволини сўраб-суриштирди.

Умидов ҳамма нарсани очиқ-ойдин айтди, чунки чорвачиликнинг аҳволи жуда ёмон эди. Сўнг, «Узсельхозтехника»нинг айби билан фойдаланмай қолиб келаётган янтоқ хусусида ҳам гапирди.

Азимов кулиб, янтоқ тўғрисида халқ қўшиғини ёддан айтиб берди:

Ўтиннинг яхшиси янтоқ,
Хотиннинг яхшиси қалмоқ,
Қайси номарднинг иши
Ёр устига ёр олмоқ.

Барги бору гули йўқ,
Гули бору барги йўқ.

Халқ янтоқни шунақа қадрлаган. Қўй-эчкиси бор одамларга янтоқ жон озуғи.

— Агар янтоқни ишлатмасанглар, биз уни сотиб оламиз. Қарзларингизни бундан босиб қолмаймиз.— Бир замонлар,— деди Азимов янтоқ тўғрисидаги афсонани давом эттириб,— донғи кетган Қарши ҳолваси — «русча» янтоқ шакари ва пистадан тайёрланар экан. Шу сабабдан асалари уялари янтоқзорга қўйиларкан. Чунки унинг гули, барги ва пояси ширин бўлар экан. Бир олим бир гектар ердаги янтоқдан йигирма саккиз килограмм шакарчиқини аниқлаган экан.

Гарчи Азимов янтоқнинг фойдали эканлиги тўғрисида гапирса-да, меҳмонларнинг бу гапга негадир парво қилмай ўтирганларини пайқаб: «Ҳа, таклифим ёқмадимми?» — деб сўради.

Умидов ҳурмат ва миннатдорчилик билдириб, янтоқни сотиб олмоқчи бўлганингизга биз хурсандмиз, аммо уни ўзимиз молларга берганимиз маъқулмикин, деди.

Азимов меҳмонларнинг таклифини кутмай: «Майли, икки килограмм янтоққа бир килограмм пичан берамиз», — деди. Бу кутилмаган воқеа бўлди. Улар беҳад хурсанд бўлишди. Умидов ўрнидан туриб, Азимовга миннатдорчилик изҳор қилди ва ишни осонлаштириш мақсадида ўз таклифини айтди. У уч юз тонна янтоқни ташиб олиш ва бу ердан юз эллик тонна пичанни ташиб кетиш учун қанча транспорт, ишчи кучи ва вақт кераклигини айтди. Ундан кўра, янтоқ тамом бўлгунча қўйларни ўша ерда боқилса қандай бўларкин, деди.

Умидов бу ўринда янтоқ ва пичанни ташиб олиш учун маблағни тежаш билан бирга, қўйларни янтоққа яқин жойларда боқилса, қўшимча гўнг тушишини ҳам назарда тутди.

Умидовнинг бу таклифи Азимовга маъқул тушди ва оби ҳавонинг яхшилигидан фойдаланиб, эртага қўйларни янтоққа ҳайдаймиз, деди.

Эл-юрт ўртасида янтоқ ҳақида қанчадан-қанча гап-сўз бўлганига қарамай, унинг оқибати хайрли тугади.

Азимов минг хил андишага бориб, вақтинча фойдалангани икки юз гектар ер берсаларингиз, деди. Бунга Олимов эътироз билдирган эди, Азимов унга ётиғи билан тушунтирди:

— Бу ерлардан сизлар фойдаланмаяпсизлар. Биз бу ерларни ўзлаштирамиз, обод қилиб, экин экамиз. Бир неча йилдан кейин ўзларингизга қайтариб берамиз. Бу ҳақда партиянинг қарори ҳам бор.

Умидов менинг бу қарордан хабарим бор, деди. Аммо министрлик билан келишмай туриб бир нарса дейиш қийин эди. Шундай бўлса-да, у Азимовни, бу масалани ижобий ҳал қилиш учун қўлимдан келган барча ишни қиламан, деб ишонтирди.

Азимов бошқа яна бир масалага қизиқди: қўриқ ерларда бунёд этилаётган янги қишлоқларнинг ҳуснига доғ тушираётган эски қишлоқлар қачонгача туради? Биз қўриқ ерларга эски урф-одатларни, эски чиркин турмушни тиклагани келганимиз йўқ, балки янги, маданий уй-жойлар қургани келганмиз. Ҳозир қўриқ ерларга меҳнатдан қочадиган мулла-эшонлар ва дангасалар келмайди, балки ерларнинг қиёфасини ўзгартириб юборадиган одамлар оқиб келмоқда. Улар на қаттиқ совуқ ва на жазирама иссиқдан қўрқишади. Улар ўзга тоифадаги одамлардир. Улар янгича меҳнат қилиб, ян-

гича ҳаёт кечиришни истайдилар. Янги ерлар янгиликни талаб қилади. Чириган эски нарсалар унинг табиатига тамоман зид. Агар бош агроном Шокиров ҳақиқий раҳбар бўлганда, буни яхши англаган бўларди, деди.

Умидов ҳамкасбининг сўзларини эътибор билан тинглаётган бўлса-да, Олимовга қараб-қараб қўярди. Олимов сиёсий раҳбар сифатида бу гапларга зўрға чидаб ўтирарди. Шу сабабдан Умидовнинг жавобини кутмай, биз мажлисда бу масалани муҳокама қилганмиз, тез кунда у кўҳна қишлоқни йўқотамиз, деди.

* *
*

Қўшни совхоз берадиган ёрдам тўғрисидаги хушхабар бир зумда бутун совхозга тарқалди. Сутчилик фермаси мудир Бобоев айниқса севиниб кетди. Пичанни қабул қилиб олиш учун ферма ёнидан жой ажратиш чорасини кўрди. Бу пичан страховой фонд ҳисобига бўлиб, қиш охирлай деганда молларга берилади, деб ферма ходимларини огоҳлантирди.

Азимов эса қўйларини янтоқзорга ҳайдатар экан, бепи та автомашинага пичан ортиб жўнатди. Ферма ходимлари қўшни шоферларни самимий кутиб олишди.

Чўпон Мурод жийрон отида қўй сурувлари олдига бориб, қапа тикаётган қўшни чўпонларга ёрдамлашди.

У ёғочга брезент тортиб бир неча дақиқада қапа курса бўлади деб ўйлаганди, бўлмади. Капалар тикишга бир соатдан мўлроқ вақт кетди. Маълум бўлишича, бу чўпонларнинг капаси бошқача экан: тўрт девори ва томи бор, кенг, ичига иккита буклама каравот, битта стол ва бир неча стул сиғаркан. Шифтда керосин лампа осилиб тураркан. Гарчи қапа яйдоқ далага қурилган бўлса-да, лекин чўпонлар радиодан турли хабарларни эшитиб туришаркан. «Бой совхоз чўпонларининг иши миҳ-ку», — деб ҳайратланди Мурод.

Қўйларни кўриб ўзича деди: «Семизликдан ёрилай дейди-я. Ҳаммаси соғлом». Мурод ҳамкасблари билан суҳбатлашиб, бу қўйлар тўғри яйловдан ҳайдаб келинганини билди. Совхозда эса юзлаб қўйлар бўрдоқига боқилаётган экан. Улар давлатга гуштга топширилар экан. Чўпонларнинг меҳнат ҳақлари жойида. Қўплаб

қўзи олгани, қўйлар туёғини сақлагани ва яйловда ҳам-да бўрдоқига боқиб, вазнини орттиргани учун устама мукофот олишар экан.

Бир чўпон бу йил пулдан ташқари, мукофот тариқасида ўнта қўзи олганлигини завқ-шавқ билан гапириб берди.

Бу гапларга ҳаваси келган Муроднинг, иложи бўлса қўшни совхозга ўтиб кетгиси келди.

Аммо чўпонлардан бири қўйларни яхши парвариш қилмаганлиги, кам қўзи олганлиги, меҳнат интизоми-ни бузганлиги учун совхоз директорига айрим ишчи-ларни мукофотдан қисман ёки бутунлай маҳрум қилиш ҳуқуқи ҳам берилган деганида, Муроднинг ҳафсаласи пир бўлди. Ичида: «Ундай бўлса, бу ер тузук экан, доим бир хилда маош оламиз» деб ўйлади. У уйига қайтиб келаётиб, директорнинг янгича меҳнат ҳақи тўлаш усулини жорий қилмоқчи эканлиги эсига туш-ди. Наҳот ҳамма ерда янгича усулда ҳақ тўланса?

Уйида хотини Муҳаббатой билан суҳбатлашаркан, меҳнатга янгича ҳақ тўлаш усули совхозгайм, ўзлари-гайм фойдали эканлигини англади.

Азимов механизаторларни ҳам айтган вақтида юбортирди. Улар бу ерда механизмларни дарҳол ювиб-тозаладилар.

* *
*

Умидов уч кун совхозда бўлмади. Шу вақтда у Ок-тябрь революцияси номидаги заводда бўлди. Биринчи кун у завод директори кабинетида кекса ишчи Яков-левни учратиб қолди. Яковлев 1930 йили партиячейка секретарлиги вақтида Умидов билан Қовунчи қишло-ғида учрашган эди. Ушанда ёш Умидов САХИПининг студенти бўлиб, янги ташкил этилган «Меҳнат» кол-хозида тажриба ўтказаятган эди. Яковлев Кауфман станциясига «Қизил Шарқ»¹ юборган махсус вагонда келганди. Бу оддий вагон бўлмай, унда чилангарлик асбоб-ускуналари, версткалар ва бир қанча запас қисм-лар бор эди. Бу вагондагилар ремонт қиладиган иш-чилар эди. Улар завод партиячейкасининг йўлланмаси

¹ Ҳозирги Октябрь революцияси номидаги завод.

билан меҳнаткаш деҳқонларга қишлоқ хўжалик инвентарларини ремонт қилишда ёрдамлашгани келишган эди.

Яковлев завод директориға бригада йигирма саккизта қишлоққа хизмат кўрсатди деб ахборот берди. Умидов тажриба ўтказаётган биргина Қовунчи қишлоғида уч юзтача плуг, элликтача сеялка, ўттиздан ошиқ культиватор ва бир қанча инвентарлар ремонт қилинибди. Қишлоқ меҳнаткашлари ўзларини оталиққа олган Тошкент «Қизил Шарқ» заводига зўр миннатдорчилик изҳор қилишди. Завод булардан ташқари, пахтакорлар учун қизил чойхона, саводсизликни тугатиш курслари очиб берди, пионер отрядлари тузишда ёрдамлашди.

Икки дўстининг ўттиз беш йилдан сўнг учрашиб, бир-бирларининг оғиз-бурунларини ўпгудек бўлаётганларини кўриб, ҳамма ҳайрон бўлди. Яковлев Умидовнинг кўкрагида бир неча орден ва медаль ленталарини кўриб фахрланди. Дўстининг кўкрагида Совет Иттифоқи Қаҳрамони Олтин Юлдузига кўзи тушган Умидовнинг ҳам боши осмонга етди.

Яковлев завод директориға ёш Умидов ҳақида кўл нарсаларни сўзлаб берди. У қишлоқда хотин-қизлар озодлиги, ер-сув ислоҳоти, ёшларни ўқишга жалб қилишда жон куйдирган эди.

Яковлев ёши анчага бориб қолган бўлса-да, Умидовнинг оталиқ масаласида келганлигини билиб, янги ерлардаги совхозга ёрдам бериш истагини билдирди.

Умидовнинг айтган гаплари завод директори, партком ва завкомни ноқулай аҳволга солиб қўйди. Улар оталиқ ишларини ўз ҳолига ташлаб қўйганликлари учун ноқулай аҳволга тушиб қолишди. Ўтган йилларда совхозда фақат маданий-сиёсий, оммавий ташвиқот ишлари олиб боришган, холос.

Энди Умидов улар олдиға оталиқ ишларининг усулини тубдан ўзгартириш масаласини қўйди. Оталиқ ишларини ҳар қачонгидан кучайтириш керак, унинг ёрдами билан совхозда кескин бурилиш ясалсин. Бошқа хўжаликларда ўтказилаётган «Ўроқ ва Болға» байрамлари оталиққа олган ташкилотларнинг ишини янгича услубда уюштириб, янгича ёрдам кўрсата бошлаганликларини кўрсатапти.

Умидов бор нарсани очиқ-ойдин гапирди. Кадрлар